

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τόμος 96ος • Τεύχος 1ον • Ιανουάριος - Μάρτιος 2025

Σχόλια σὲ τέσσερις κορυφαίους λόγους τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ στὸν Σταυρό*

Σωτηρίου Δεσπότη**
& Ἀργυρῶς Μαρινοπούλου***

Εἰσαγωγή

Γνωρίζουμε ὅτι στὴ Γραμματεία τῶν μακρῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων δινόταν ἰδιαίτερη ἔμφαση στὰ ἔσχατα λόγια ἑνὸς Πρωταγωνιστῆ, καθὼς τὸ εἶδος τοῦ θανάτου καὶ ἡ πνευματικὴ «διαθήκη» ἐπιβεβαίωνε τὴ συνέπεια, τὸ ἦθος καὶ τὸ ἔθος τῆς πορείας του¹. Στὸ παρὸν ἄρθρο ἐστιάζουμε τὸν ἐρευνητικὸ φακὸ σὲ τέσσερα τέτοια λόγια τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, πολὺ γνωστά, καθὼς ἀκούγονται εὐρέως στὶς λατρευτικὲς συνάξεις. Μάλιστα, τὰ δύο ἀπὸ αὐτὰ εἶναι χωρία Ψαλμῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Π.Δ.). Προσπαθοῦμε νὰ συνεισφέρουμε στὴν ἐρμηνεία τους, λαμβάνοντας ὑπ’ ὄψιν τὸ συγκείμενο, ἀλλὰ καὶ σημασίες τῶν ὅρων (συγκεκριμένα τοῦ «Τετέλεσται»), ὅπως ἐκλαμβάνονταν ἀπὸ τὸν Ἑλληνα ἀναγνώστη.

* Γιὰ τὰ κείμενα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἡ βάση τῆς TLG <https://stephanus.tlg.uci.edu/index.php>.

** Ὁ Σωτήριος Δεσπότης εἶναι Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

*** Ἡ Ἀργυρῶ Μαρινοπούλου εἶναι Ὑποψήφια Διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Φιλοσοφίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Βλ. H. Bond, “A Fitting End? Self-Denial and a Slave’s Death in Mark’s Life of Jesus”, NTS 65, 4 (2019), σσ. 425-442.

Α. Κατὰ Μάρκον 15, 34δ:

«ὁ Θεός μου ὁ Θεός μου, εἰς τί ἐγκατέλιπές με;»

³³ Καὶ γενομένης ὥρας ἕκτης

σκοτός ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης.

³⁴ Καὶ τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ ἐβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ·

Ελωι ελωι² λεμα σαβαχθανι;

ὃ ἐστὶν μεθερμηνeuόμενον·

ὁ Θεός μου ὁ Θεός μου, εἰς τί ἐγκατέλιπές με;

³⁵ Καὶ τινες τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες ἔλεγον·

Ἴδε Ἡλίαν φωνεῖ.

³⁶ Δραμὼν δέ τις [καὶ] γεμίσας σπόγγον ὄξους

περιθεὶς καλὰ μω

ἐπότιζεν αὐτόν λέγων·

Ἄφετε ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἡλίας καθελεῖν αὐτόν.

³⁷ ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀφείς φωνὴν μεγάλην ἐξέπνευσεν.

³⁸ Καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ Ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπ' ἄνωθεν ἕως κάτω.

1. Ὁ Ψαλμὸς 21 (Ο') [22 στὸ Μασοριτικό] δὲν ἔχει ἐπηρεάσει ἀπλῶς λεκτικά, ἀλλὰ δομικὰ τὴν πανάρχαια ἀφήγηση τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὸ τέταρτο ἄσμα τοῦ Δευτεροψηαῖα. Ἡ διανομὴ τῶν ἱματίων τοῦ Ἑσταυρωμένου³ καὶ ἄλλα στοιχεῖα (ὅπως οἱ

2. Τό «ηλι ηλι» τοῦ παραλλήλου χωρίου τοῦ κατὰ Ματθαῖον (27, 46) εἶναι πλησιέστερο στὸ πρωτότυπο κείμενο, ποὺ γνώριζαν οἱ Ἑβραῖοι ἀκροατές του, καὶ πλησιέστερα πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Παρακλήτου τῶν ἐτοιμοθανάτων προφήτη Ἡλία, τὸν ὁποῖο θεωροῦν οἱ παρεστηκότες ὅτι ἐπικαλεῖται ὁ Ἰησοῦς.

3. Σ. Δεσπότης, Ὁ Ἰησοῦς ὡς «Χριστός» καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία στοὺς Συνοπτικοὺς Εὐαγγελιστές, ἐκδ. Ἀθῶς, Ἀθήνα 2006, σ. 314: «Τὰ ἱμάτια τοῦ τέθηκαν σὲ κλῆρο (15, 24· Ψ. 21 [22], 9), εἴτε γιατί ἦταν γνωστὰ στοὺς στρατιῶτες γιὰ τὴν θαυματουργικὴ 'μαγικὴ' τοὺς ἰκανότητα, εἴτε γιατί μὲ τὸ νὰ εἶναι ἄρραφα ἀποτελοῦσαν κάτι τὸ ἰδιαίτερο (Ἰω. 19, 23)». Βλ. Theophylactus (Θεοφύλακτος, Ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας), *Enarrationes in evangelia* 3.1101.28-39: «Καὶ μέντοι ἀφέθη ἂν αὐτοῖς τὸ ἀμάρτημα, εἰ μὴ μετὰ ταῦτα τῇ ἀπιστίᾳ ἐνέμειναν. Τίνος δὲ ἔνεκεν διαμερίζονται τὰ ἱμάτια αὐτοῦ; Ἴσως μὲν καὶ χρῆζοντες οἱ πολλοὶ αὐτῶν, τάχα δέ, ὃ καὶ μᾶλλον ἀληθέστερον, ὕβρει τοῦτο καὶ ἀκολασίᾳ ποιοῦντες· τί γὰρ πολυτελὲς ἐώρων ἐν τοῖς ἱματίοις; Γελῶντες οὖν καὶ ὑβρίζοντες, τοιαῦτα εἰργάζοντο. Ὅπου γὰρ οἱ ἄρχοντες ἐμυκτήριζον, τί χρὴ περὶ τοῦ κοινοῦ πλήθους λογίζεσθαι; "Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτόν, εἰ οὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός"».

κλιμακούμενες εἰρωνεῖς)⁴ ἀποδεικνύουν, σύμφωνα με τὸν J. D. Crossan⁵, ὅτι τὸ συγκεκριμένο, θεμελιώδες γιὰ τὰ Εὐαγγέλια ἀρχαιότατο ἀφήγημα (τῶν Παθῶν), πρέπει νὰ χαρακτηρισθεῖ «προφητεία ἱστοριοποιημένη»: Καθὼς δὲν ὑπῆρχαν αὐτόπτες μάρτυρες ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὴ σταύρωσή Του, τὸ συγκεκριμένο ἀφήγημα δὲν ἀντικατοπτρίζει ἱστορικὰ γεγονότα, ἀλλὰ ἐκπληρώσεις τῶν Γραφῶν καὶ ἰδίως τοῦ Ψ. 21. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ Εὐαγγελιστῆ εἶναι νὰ τεκμηριωθεῖ ἡ πεποίθησις («πίστις») ὅτι ὁ ἱστορικὸς Ἰησοῦς εἶναι ὁ ἀναμενόμενος ἀπὸ τοὺς προφῆτες Μεσσίας – ὁ Χριστός.

Ὅρθα ὅμως, ὁ M. Goodacre (G.) ἀντιτάσσει τὸ ἐξῆς: Ὁ ἴδιος ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Crossan (ὅτι ἀκόμη καὶ οἱ γυναῖκες μαθήτριες τοῦ Κυρίου ἀπὸ μακριὰ παρατηροῦσαν τὰ γεγονότα) στηρίζεται σὲ δῆλωση περὶ ἀπόλυτης ἐγκατάλειψης τοῦ Κυρίου τοῦ Κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖο ἐκεῖνος θεωρεῖ ὡς μὴ ἱστορικὸ ντοκουμέντο. Ἀντίθετα ὁ G. σημειώνει⁶ ὅτι ὁ ὀρθότερος χαρακτηρισμὸς γιὰ τὸ ἀφήγημα τῶν Παθῶν εἶναι «ἱστορία προφητικοποιημένη / βιβλικοποιημένη». Οἱ συγγραφεῖς τῶν Εὐαγγελίων δηλαδὴ δὲν ἀνακαλύπτουν «ἱστορίες» γιὰ νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἐκπληρώνονται στὸν προσκυνούμενο ὡς Χριστὸ Ἰησοῦ οἱ Προφητεῖες. Ἀπλῶς (οἱ συγγραφεῖς) εἶναι τόσο βαθιὰ διαποτισμένοι μετὰ τὸ βιβλικὸ «ῥφος», ὥστε ἡ «γλῶσσα» τους εἶναι παλαιοδιαθηκική. Ὁ G. βασίζεται ἐκτὸς τῶν ἄλλων στὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχουν ἐπεισόδια στὸ

4. Ὁ λεκτικὸς ἐμπαιγμὸς τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τοὺς παραπορευομένους, τὰ μέλη τοῦ Συνεδρίου καὶ τοὺς συσταυρωθέντες, συντελέσθηκε μετὰ φράσεις, οἱ ὁποῖες ἀνακεφαλαιώνουν τὶς κατηγορίες ποὺ ἐκτοξεύθηκαν ἐναντίον του στὴ δίκη του ἀπὸ τὸ Συνέδριο καὶ τὸν Πόντιο Πιλάτο: Καὶ οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν κινούντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν καὶ λέγοντες, Οὐὰ ὁ καταλύων τὸν ναὸν καὶ οἰκοδομῶν ἐν τρισὶν ἡμέραις, σῶσον σεαυτὸν καταβάς ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. ὁμοίως καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπαιζόντες πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν γραμματέων ἔλεγον, Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι ὁ Χριστὸς, ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν. καὶ οἱ συνεσταυρωμένοι σὺν αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτόν (Μᾶρκ. 15, 29-32. πρβλ. Ψαλμ. 21 [22], 7 κ.έ.: Β΄ Παρ. 36, 16· Α΄ Μακ. 9, 26· Β΄ Μακ. 7, 7. 10).

5. J. D. Crossan, *The Birth of Christianity: Discovering What Happened in the Years Immediately after the Execution of Jesus*, Harper, New York 1998, σσ. 385-386.

6. M. Goodacre, "Prophecy Historicized or Tradition Scripturalized? Reflections on the Origin of the Passion Narratives" στό: J. Barton and P. Groves (ἐπιμ.), *New Testament and the Church*, T & T Clark, London & New York 2015, σσ. 37-51. Ἄκου καὶ M. Goodacre, NT Pod 53: "Are the Passion Narratives Prophecy Historicized?" (John Dominic Crossan), <https://podacre.blogspot.com/2011/04/nt-pod-53-are-passion-narratives.html>.

Κατὰ Μάρκον κατὰ τὴν τελευταία Μεγάλη Ἑβδομάδα τῆς ἐπίγειας ζωῆς τοῦ Κυρίου, τὰ ὁποῖα δὲν προφητεύονται (ὅπως ἡ ἀγγάρευση τοῦ Σίμωνος τοῦ Κυρηναίου).

2. Τονίζεται ἀπὸ τοὺς ἐρμηνευτὲς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μνημόνευση τοῦ ἀρχικοῦ στίχου τοῦ Ψαλμοῦ 21 (ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ Θρῆνος καὶ Δοξολογία⁷) συνυποδηλώνει ὅτι αὐτὸς πρέπει νὰ ὑπονοηθεῖ ὁλόκληρος. Συνεπῶς, ὁ Κύριος δὲν ἐκφράζει «θεοεγκατάλειψη», καθὼς ὁ Ψ. 21 καταλήγει στὴ «λύτρωση» καὶ τὴν εὐχαριστία. Μέχρι σήμερα τὰ βιβλία τῆς Τορά (= Πεντατεύχου) ὀνοματίζονται ἀπὸ τὶς πρῶτες λέξεις τους (π.χ. *Γένεσις* = *Μπερεσίθ*). Ὅντως, στὸ β' ἥμισυ τοῦ Ψ. 21 κι ἐνῶ δὲν παρεμβάλλεται καμμία ἀναφορὰ δυναμικῆς ἐπέμβασης τοῦ Γιαχβὲ γιὰ χάρη τοῦ πάσχοντος δικαίου, τὸ κλίμα παραδόξως ἀντιστρέφεται ἐντελῶς: Ἡ ἀπόλυτη ὁδὴν παραχωρεῖ τὴ θέση τῆς στῆν ἀγαλλίαση ποὺ βιώνεται σὲ Σύναξη. Βεβαίως πρέπει νὰ σημειωθεῖ («ἀπαντώντας» καὶ στὶς παρατηρήσεις τοῦ Crossan στὸ σημεῖο [1]) ὅτι ὁ δίκαιος στὸν συγκεκριμένο Θρῆνο (Ψαλμὸ 21) τελικὰ δὲν γεύεται ρητὰ τὸν θάνατο καὶ μάλιστα τὸν πλέον ἐξευτελιστικὸ καὶ ἐπώδυνο (ὅπως ἦταν ὁ σταυρικὸς). Ὅπως συμβαίνει καὶ στὴν Π.Δ. καὶ ἀκολούθως καὶ στὸ Κοράνι (τὸ ὁποῖο εἶναι βαθιὰ ἐπηρεασμένο ἀπὸ ἰουδαιοχριστιανικὲς παραδόσεις), τὴν ἔσχατη στιγμή ὁ Κύριος λυτρώνει τὸν ἐκλεκτό Του «ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ» (Ψ. 33, 18.20 [Ο']). Ταυτόχρονα ὅμως, τὰ παράδοξα στὸν Ψ. 21 εἶναι τὰ ἑξῆς: (α) ἀμφισβητεῖται ἡ δευτερονομιστικὴ θεολογία ὅτι τὰ πάθη καὶ ἡ πτωχεία ὀφείλονται ἀπαραίτητα σὲ ἀνομίες τοῦ θλιβομένου, ἐνῶ καὶ (β) οἱ ἐχθροὶ τοῦ πάσχοντος δικαίου (ποὺ τὸν ἐπιβουλεύονται σὰν ἄγρια θηρία) στὸ τέλος δὲν «ἐκλείπουν» – ἐξολοθρεύονται (ὅπως σὲ ἄλλους Ψαλμοὺς), καθὼς καὶ οἱ νεκροὶ συμμετέχουν στὴν Εὐχαριστία. Ἄς σημειωθεῖ (γ) ὅτι σὲ Ψαλμοὺς τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ Θρῆνος συνήθως κατακλειόταν μὲ τὴν «εὐχή» (= τὸ τάμα) γιὰ «θυσίαν αἰνέσεως» σὲ περίπτωσι θεϊκῆς παρεμβάσεως, ἐνῶ ἐν προκειμένῳ γιορτάζεται ἡ παρέμβαση σὰν νὰ ἔχει ἤδη συντελεσθεῖ.

7. A. LaCocque, «Θεέ μου, Θεέ μου γιατί με εγκατέλειψες;» καὶ P. Ricoeur, «Ὁ Θρῆνος ὡς Προσευχή», στό: Ν. Καζάζης (ἐπιμ.), Ἄς σκεφτοῦμε τὴ Βίβλο, μετάφρ. Ἀλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου – Φ. Σιάτιτσας, ἐκδ. Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα 2005, σσ. 251-278 καὶ 279-304.

3. Αὐτὸ τὸ ὁποῖο συνήθως δὲν λαμβάνεται στὴν ἔρευνα ὑπ' ὄψιν, εἶναι ἡ θέση τοῦ Θρήνου στὴν ἀρχιτεκτονικὴ ὁλόκληρου τοῦ Ψαλτήρα, ἡ ὁποία εἶναι ὄντως ἔντεχνη, καθὼς συγκροτεῖ μία ἐναλλακτικὴ «ὕμνητικὴ Πεντάτευχο». Αὐτὴ (ἡ «Πεντάτευχος») μὲ τὴ σειρὰ τῆς ἀφηγεῖται ἐκ νέου μὲ τρόπο ποιητικὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰσραήλ, ὅπως αὐτὴ «ζωγραφίζεται» στὸν Νόμο καὶ τοὺς Προφῆτες. Στὸ τέλος αὐτῆς τῆς ἐναλλακτικῆς «Τορὰ» μέσω τῶν αἰνῶν – Ἀλληλούια (Ψ. 146-150), τὰ ἔθνη καὶ ἡ Οἰκουμένη προσκαλοῦνται σὲ ὕμνωδία τοῦ Γιαχβέ. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς ἐξαίρει καὶ ὁ «Ἐπίλογος» τῆς *Πρὸς Ῥωμαίους*⁸. Εἰδικώτερα, τὸ πρῶτο «βιβλίον» τοῦ Ψαλτήρα (Ψ. 3-41), μετὰ τοὺς εἰσαγωγικοὺς Ψαλμοὺς 1 καὶ 2 (οἱ ὁποῖοι ἐξαίρουν τὴ σημασίαν τῆς Τορὰ ὡς παρντές / «παραδείσου» καὶ τὴν ἐνθρόνισιν τοῦ Μεσσία τοῦ Κυρίου), ἀναπτύσσει τὰ *Α' Βασιλειῶν* 1-2: «ἀφηγεῖται» τὰ πάθη καὶ τὶς διώξεις τοῦ «Δαυὶδ» μέχρι αὐτὸς νὰ ἀνακηρυχθεῖ βασιλεὺς, ὅπως περιγράφει ὁ Ψ. 8. Γενικώτερα ὁ Ψαλτήρας ἔχει «σχεδιασθεῖ» ἔντεχνα, ἔτσι ὥστε νὰ διαχέει τὸ φῶς τῆς ἐλπίδος καὶ νὰ «ἀναστηλώνει» πρότυπα μίμησης σὲ μία περίοδο, ἡ ὁποία ἔπεται τῆς ἐξορίας.

Συγκεκριμένα ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν θρήνος (Ψ. 21), ὅπου δεσπόζει ἀκριβῶς τὸ ρῆμα τῆς ἐξορίας⁹, ἔπεται τῶν κεντρικῶν στὴ συγκεκριμένη ἐνότητά

8. Ῥωμ. 15, 6-13: «⁶ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ στόματι δοξάζητε τὸν θεὸν καὶ πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. ⁷Διὸ προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς προσελάβετο ὑμᾶς εἰς δόξαν τοῦ θεοῦ. ⁸ λέγω γὰρ Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων, ⁹τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν θεόν, καθὼς γέγραπται· διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἔθνεσιν καὶ τῷ ὀνόματί σου ψαλῶ. ¹⁰καὶ πάλιν λέγει· εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. ¹¹καὶ πάλιν αἰνεῖτε, πάντα τὰ ἔθνη, τὸν κύριον καὶ ἐπαινεσάτωσαν αὐτὸν πάντες οἱ λαοί. ¹²καὶ πάλιν Ἡσαΐας λέγει· ἔσται ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαὶ καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. ¹³Ὁ δὲ θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεῦειν, εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου».

9. Τὸ ρῆμα *ἐγκαταλείπω* – *σαβαχθάνι* εἶναι μία δυναμικὰ φορτιζόμενη λέξις, ἡ ὁποία ἀνακαλεῖ στὴ μνήμην τὴν ἐννοίαν τῆς ἐξορίας. Ὁ Ψαλμωδὸς τρεῖς φορὲς ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι μακριά: α) Γιατί στέκει μακριὰ καὶ δὲν μὲ σώξεις (Ψ. 22,1), β) Μὴ φεύγεις ἀπὸ μένα! (Ψ. 22,11), γ) Ἐσὺ ὅμως Κύριε, μὴ μένεις μακριὰ μου (Ψ. 22,19). Στὸ *Δευτερονόμιο*, ὁ Θεὸς ἀναφέρει πῶς ἂν ὁ λαὸς Του λατρεύσει ψεύτικους θεοὺς, ὁ θυμὸς Του θὰ ξεσπάσει ἐναντίον του, θὰ τὸν ἐγκαταλείψει καὶ θὰ τὸν ἀποστραφεῖ (31, 16-17). Μὲ αὐτὴν τὴν ἐννοίαν ἡ ἐγκατάλειψις συναντᾶται καὶ στὸ *Δευτ.* 28, 20, ὅπου ὁ Θεὸς στέλνει κατάρεις στὸν Ἰσραήλ, ἐπειδὴ ἔστρεψε τὰ νῶτα τοῦ πρὸς Ἐκείνους. Στὸν προφήτη τοῦ Πάθους, τὸν Ἰερεμίαν, ὁ Θεὸς ἀναφέρει ὅτι ἐγκατέλειψε τὸν Ἰσραήλ.

Ψαλμῶν, οἱ ὅποιοι ἐξαίρουν τὸ πρόσωπο καὶ τὴν τελικὴ θριαμβευτικὴ «ἐπικράτηση» τοῦ Μεσσία (Ψ. 18 - 19 & 20 [Ο'])¹⁰. Μέχρι σήμερα οἱ συγκεκριμένοι Ψαλμοὶ εἶναι οἱ πρῶτοι, ποὺ ἀναγιγνώσκονται ἐμμελῶς στὴν ἀκολουθία τοῦ Ὑψώθου, μὲ τὴν ὁποία οὐσιαστικὰ ξεκινᾷ ἡ λατρευτικὴ ζωὴ τῆς Κοινότητος, ὅταν ἀνατέλλει ὁ ἥλιος μετὰ καὶ ἀπὸ τὸ δεύτερο λάλημα τοῦ πετεινοῦ. Ἀκολουθῶς ἔπεται ἓνα «πανόραμα» τοῦ πρώτου «μέρους» τῆς ψαλμικῆς Πεντατεύχου, ὥστε νὰ κατανοήσουμε καὶ τὴ σημασία τοῦ Ψαλμοῦ 22 στὴ μασοριτικὴ Βίβλο:

ἀπέριψε τὸν ἴδιο Του τὸν λαό, παραδίδοντας τὴν Πόλη στὴν κυριαρχία τῶν ἐχθρῶν της. Ὁ Ἰσραὴλ ἐξορίζεται στὴ Βαβυλῶνα. Στὸ *Β' Παραλειπομένων*, ὅταν ὁ Ἰσραὴλ ἐγκατέλειπε τὴν Τορά, ὁ Θεὸς ἀπέστειλε τὸν προφῆτη Σεμαΐα γιὰ νὰ προειδοποιήσει: «μ' ἐγκαταλείψατε, γι' αὐτὸ σὰς ἐγκατέλειψα κι ἐγὼ στὰ χέρια τοῦ Σισάκ» (12, 1-5). Τελικά, ὅπως ὁ Ἰσραὴλ ἐξορίστηκε στὴν Αἴγυπτο, τὴν Ἀσσυρία καὶ τὴ Βαβυλῶνα, ἔτσι καὶ ὁ Μεσσίας ἐν προκειμένῳ, ἀκολουθώντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπίγειας ζωῆς Του τὴ «μοῖρα» τοῦ λαοῦ, νοιώθει τὴν ἀπόλυτη μοναξιά, ἡ ὁποία εἶναι ἡ θεοεγκατάλειψη. Ὁ Χριστὸς ὑπομένει τὴν «ἐξορία» καὶ μάλιστα πάνω στὸν Σταυρό, τὸ πλέον φρικτὸ μέσο ἐξόντωσης τῆς ζωῆς. Εἶναι ὡσὰν πρόσφυγας μακριὰ ἀπὸ τὸν Θεό, ὅταν ὅπως ἔζησε στὴν Αἴγυπτο ὡς παιδί. Ὁ Σταυρὸς Του εἶναι ἐν τέλει ἡ ἀπόλυτη ἐξορία τοῦ Μεσσία, ὅπως ὁ Ἰσραὴλ ἔζησε τὴ Βαβυλωνιακὴ ἐξορία. Βλ. C. Bird, "My God, My God, Why Have You Forsaken Me? Rethinking Psalm 22:1", 1571 (2022), <https://www.1517.org/articles/my-god-my-god-why-have-you-me-rethinking-psalm-22-1>.

10. Ξεκινοῦν μὲ τὶς φράσεις: Οἱ οὐρανοὶ *δηγοῦνται δόξαν Θεοῦ / ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα* – Ἐπακούσαι σου Κύριος ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως ὑπερασπίσαι σου τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ – Κύριε ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου ἀγαλλιάσεται σφόδρα.

Ἐπίμετρο: Τὸ πρῶτο «βιβλίον» τοῦ Ψαλτήρα (Ψ. 3-41 Μασοριτικό)¹¹

Ψαλμοὶ 3-14	Ὁ ἱστορικός διωκόμενος – πάσχων Δαβίδ (βλ. τίτλους τῶν Ψ. 3-7) γίνεται πρότυπο προσευχῆς καὶ ἐξάρτησης ἀπὸ τὴν ὑπόσχεση τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸ μέλλον (Ψ. 9-10).
Ψαλμοὶ 15-24	Μόνον ἓνας δίκαιος Δαβίδ μπορεῖ νὰ εἰσέλθει στὸν Ναὸ τοῦ Θεοῦ γιὰ πάντα (Ψ. 15, 24), κι αὐτὸς μπορεῖ νὰ εἶναι μόνον ἓνας Δαβίδ τῶν ἐσχάτων (Ψ. 18). Αὐτὸς θὰ εἶναι ἀπόλυτα πιστὸς στὴν Τορά (Ψ. 19) καὶ ἔτσι θὰ λυτρωθεῖ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν θάνατο (Ψ. 22-23).
Ψαλμοὶ 25-34	Ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ Δαβίδ «ζωγραφίζεται» ὡς πρότυπο γιὰ τὴ λύτρωση τοῦ Ἰσραὴλ (Ψ. 25 καὶ 34).
Ψαλμοὶ 35-41	Ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ ἐλπίδα τοῦ Δαβίδ μέσα στὰ βάσανα γίνεται πρότυπο γιὰ τὶς μελλοντικὲς γενιές, ὥστε νὰ ἀναμένουν ὑπομονετικὰ τὴν ἀπελευθέρωση.

11. Τὸ ὕλικὸ τοῦ συγκεκριμένου Ἐπιμέτρου προέρχεται ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο: The Book of Psalms – Study Notes <https://bibleproject.com/downloads/all/>. Ἐν προκειμένῳ ἀκολουθοῦμε τὴν ἀρίθμηση τῶν Ψαλμῶν, ὅπως αὐτὴ ἀκολουθεῖται στὴν ἐβραϊκὴ Βίβλο. Τὸ συμμετρικὸ σχῆμα τῶν Ψαλμῶν 15-24, Ψαλμοὶ 25-34 καὶ 35-41: (Ψ. 25, 34, 37). Οἱ Ψαλμοὶ 25 καὶ 34 ἔχουν καὶ οἱ δύο λυτρωτικὰ συμπεράσματα ποὺ στέκονται ἐκτὸς τοῦ ἀκροστιχίου (Ψ. 25, 21 καὶ 34, 22) καὶ παραπέμπουν στοὺς Ψαλμοὺς 1-2. Αὐτὸ τὸ ἐξωτερικὸ πλαίσιο δίνει ἓναν συλλογικὸ καὶ μελλοντικὸ προσανατολισμὸ στὰ ποιήματα θρήνου τοῦ Δαβίδ στοὺς Ψαλμοὺς 26-33, 35-36 καὶ 38-41. Ἡ ἀτομικὴ ἀπελευθέρωση τοῦ Δαβίδ γίνεται τὸ παράδειγμα τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν δικαίων ἀπὸ τὰ προβλήματα καὶ τοὺς ἐχθροὺς τους. Ὁ Δαβίδ ἀπευθύνει ἔκκληση γιὰ ἀπελευθέρωση καὶ δικαίωση ἐνώπιον τῶν ἐχθρῶν του στὸν Ψαλμὸ 28, 6-9. Ἡ μεγαλύτερη ἐπιθυμία τοῦ Δαβίδ εἶναι νὰ βρεθεῖ στὴν παρουσία τοῦ ναοῦ τοῦ Θεοῦ (Ψ. 26, 3-7, 27, 1-5, 28, 1-2). Ἡ πορεία τοῦ ἴδιου τοῦ Δαβίδ πρὸς τὴ συγχώρηση καὶ τὴν ἀποκατάσταση (Ψ. 32-33) γίνεται πρότυπο γιὰ τὶς μελλοντικὲς γενεές.

Ειδικώτερα, ἡ πρώτη ἐνότητα Ψ. 15-24, ὅπου ἐντάσσεται καὶ ὁ ὑπὸ ἐξέταση Ψαλμὸς 21 (22 στὸ Μασοριτικό), διαθέτει τὴν ἐξῆς χιαστί δομή:

Α. Ναός – Ψαλμὸς 15: Προϋποθέσεις γιὰ τὴν εἴσοδο στὴν παρουσία τοῦ Γιαχβὲ εἶναι ἡ ἀκεραιότητα καὶ ἡ δικαιοσύνη σύμφωνα μὲ τὴν Τορά.

Β. Ψαλμὸς 16: Ὁ βασιλιᾶς ὁμολογεῖ ἐμπιστοσύνη στὴ δύναμη τοῦ Γιαχβὲ νὰ λυτρώσει ἀπὸ τὴ θλίψη.

Γ. Προσευχὴ γιὰ ἀπελευθέρωση – Ψαλμὸς 17: Αἶτημα γιὰ ἀπελευθέρωση ἐν μέσῳ θλίψης.

Δ. Βασιλικὴ προσευχή – Ψαλμὸς 18: Ἡ προσευχὴ τοῦ βασιλιᾶ ποὺ ἐξιστορεῖ τὸ πῶς ὁ Κύριος τὸν ἔσωσε ἀπὸ τὴ θλίψη, ἐπειδὴ (1) φώναξε στὸν Γιαχβὲ (στ. 7 κ.έ.), (2) «περπάτησε» (= ἔζησε) μὲ ἀκεραιότητα καὶ δικαιοσύνη (στ. 21-31) καὶ (3) ὁ Γιαχβὲ ὑποσχέθηκε νὰ ἐλευθερώσει τὸν «χριστό Του» (στ. 51).

Ε. Τορά – Ψαλμὸς 19: Ὁ βασιλιᾶς ὁμολογεῖ ὅτι, ἀκολουθώντας τὴν Τορά, διατηρεῖ ἀκέραια τὴ δική του ζωή.

Δ'. Βασιλικὴ Προσευχὴ – Ψαλμὸς 20: Προσευχὲς ἀπελευθέρωσης ἐκ μέρους τοῦ βασιλιᾶ + Βασιλικὴ Προσευχὴ – **Ψαλμὸς 21:** Ὁ Γιαχβὲ ἀπαντᾷ στὶς ἱκεσίες τοῦ βασιλιᾶ γιὰ ἀπελευθέρωση.

Γ'. Προσευχὴ γιὰ ἀπελευθέρωση – Ψαλμὸς 22: Προσευχὴ τοῦ βασιλιᾶ ἐν μέσῳ θανάσιμης θλίψης (στ. 1-22) καὶ εὐχαριστία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση (στ. 23-32).

Β'. Ψαλμὸς 23: Ὁ βασιλιᾶς ὁμολογεῖ τὴν ἐμπιστοσύνη του στὴν εὐσπλαχνία τοῦ Γιαχβὲ, ὁ ὁποῖος ἐλευθερώνει τὸν χριστό Του, ὥστε ἐκεῖνος νὰ μπορέσει νὰ «ἀνέβει» καὶ νὰ παρουσιασθεῖ ἐνώπιόν Του στὸν Ναό.

Α'. Ναός – Ψαλμὸς 24: Οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν εἴσοδο στὴν παρουσία τοῦ Γιαχβὲ εἶναι ἡ ἀκεραιότητα καὶ ἡ δικαιοσύνη σύμφωνα μὲ τὴν Τορά (στ. 3-6) καὶ ἡ διακήρυξη τῆς Βασιλείας τοῦ Κυρίου (στ. 7-10).

Εἶναι σαφές ὅτι ὁ Ψάλμὸς 21 [22 στὸ Μασοριτικόν] συνδέεται ἄρρηκτα μὲ τὴν παρουσία τοῦ ἀπελευθερωθέντος Μεσσία στὸν Ναὸ καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς Τορά. Στὴν ἀφήγηση τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ τὸ καταπέτασμα τοῦ Ναοῦ διαρρηγνύεται πλήρως γιὰ νὰ εἶναι προσβάσιμο στὰ ἔθνη, ἐνῶ καὶ ἡ «δικαιοσύνη» τῆς Τορά διευρύνεται καθὼς ὁ Χριστός, ἀπόλυτα «πρᾶος», δὲν πλήττει τοὺς ὑπεναντίους του, παρὰ τὶς εἰρωνεῖες καὶ τοὺς «τελευταίους» πειρασμοὺς ποὺ δέχεται ἀπὸ ἐκείνους.

Ἔστω καὶ ἐὰν ὁ Κύριος ἀπήγγειλε, καρφωμένος πάνω στὸν Σταυρό, ὁλόκληρο τὸν Ψαλμό-Θρήνο, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἀποδείχθηκε ἀνωτέρω, μὲ τὴ σειρὰ του ἐντάσσεται σὲ μία γενικώτερη ἐνότητα, δὲν πρέπει νὰ «ὑποβαθμισθεῖ» ἡ ἐνταση τῆς ἐμπειρίας τῆς θεοεγκατάλειψης ἀπὸ τὸν Κύριο Ἰησοῦ, ὅπως αὐτὴ ἐκφράσθηκε μὲ τὴν ἐπανειλημμένη καὶ γεμάτη ἐνταση κραυγὴ «Θεέ μου – Θεέ μου». Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ διαφωνήσουμε μὲ διακεκριμένους ἐρμηνευτές, ὅπως ὁ Ράτσινγκερ, ὁ ὁποῖος σημειώνει τὰ ἑξῆς¹²:

[...] Πρώτη ἡ πιστεύουσα κοινότητα κατανόησε τὴν κραυγὴ τοῦ Ἰησοῦ, ποὺ δὲν ἔγινε κατανοητὴ ἀπὸ τοὺς παρισταμένους ἀλλὰ παρερμηνεύθηκε. Ἐχοντας αὐτὸ τὸ ἀφετηριακὸ σημεῖο, μπόρεσε νὰ τὴν κατανοήσῃ ὡς ἀληθινὰ μεσσιανικὴ κραυγὴ. Δὲν εἶναι μία κάποια κραυγὴ ἐγκατάλειψης¹³. Ὁ Ἰησοῦς προσεύχεται τὸν μεγαλειώδη Ψαλμὸ τοῦ πάσχοντος Ἰσραὴλ καὶ ἔτσι προσλαμβάνει στὰ μύχια τῆς ὑπαρξέας Του ὅλη τὴ θλίψη ὅχι μόνον τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ ὅλων τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόσμου ποὺ πάσχουν ἐνεκα τοῦ κρυμμένου Θεοῦ. Ὁ ἴδιος ἐνώπιον τῆς καρδιᾶς τοῦ Θεοῦ σηκώνει τὴν κραυγὴ ἀγωνίας τοῦ κόσμου ποὺ ταλανίζεται ἀπὸ τὴν ἀπουσία τοῦ Θεοῦ. Ταυτίζεται μὲ τὸν πάσχοντα Ἰσραὴλ, μὲ τὴν ἀνθρωπότητα ποὺ ὁδυνᾶται κάτω ἀπὸ τὸ σκότος τοῦ Θεοῦ, προσλαμβάνει τὴν κραυγὴ τῆς, τὴν ἔσχατη ἀνάγκη τῆς, ὁλόκληρο τὸ γεγονός ὅτι παραμένει

12. Γ. Ράτσινγκερ (Πάπας Βενέδικτος ΙΣΤ'), *Ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τὴ Ναζαρέτ*, Β' Μέρος: Ἀπὸ τὴν εἵσοδο στὴν Ἱερουσαλὴμ μέχρι καὶ τὴν Ἀνάσταση, μετάφρ. Σ. Δεσπότης, ἐπιμ. Φ. Τερζάκης, ἐκδ. Ψυχογιός, Ἀθήνα 2012, σσ. 211-212. Σχολιάζει ὁ Theophylactus (Θεοφύλακτος) στό: *Enarrationes in evangelia* 2.671. 57-59 καὶ 2.672.1-4: «Εἰς τί με τὸν ἄνθρωπον ἐγκατέλειπες, ὦ Θεέ, ἵνα δεηθῶ Θεοῦ σταυρουμένου ὑπὲρ ἐμοῦ; Ἡμεῖς μὲν γὰρ οἱ ἄνθρωποι ἤμεν οἱ ἐγκαταλελειμμένοι, ἐκεῖνος δὲ οὐκ ἐγκατελείφθη ποτὲ παρὰ τοῦ Πατρός. Ἄκουε γὰρ αὐτοῦ, τί φησιν· Οὐκ εἰμι μόνος, ὅτι ὁ Πατὴρ μετ' ἐμοῦ ἐστίν».

13. Ἡ ὑπογράμμιση δική μας.

αβोधήθητη καὶ ταυτόχρονα τὰ μεταμορφώνει. Ὁ Ψ. 22 -ὅπως ἤδη διαπιστώσαμε- διαπερνᾷ ὁλόκληρη τὴν ἱστορία τοῦ Πάθους καὶ ἐκτείνεται πέραν αὐτῆς. Ἡ δημόσια ταπείνωση, ὁ ἐμπαιγμὸς καὶ τὸ κούνημα τῶν κεφαλῶν τῶν ἐμπαικτῶν, οἱ πόνοι, ἡ φρικιαστικὴ δίψα, τὸ τρύπημα τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδιῶν, ἡ κλήρωση τῶν ρούχων – ὁλόκληρο τὸ Πάθος προεικονίζεται σὲ αὐτὸν τὸν Ψαλμό. Προφέροντας ὁ Ἰησοῦς τὰ ἀρχικὰ λόγια τοῦ Ψαλμοῦ, τελικὰ παρουσίασε ὁλόκληρο τὸ περιεχόμενο αὐτῆς τῆς μεγάλης προσευχῆς καὶ τῇ βεβαιότητι ὅτι θὰ εἰσακουστῇ ὁ προσευχόμενος, ποὺ θὰ καταδειχθεῖ στὴν ἀνάσταση, τῇ σύστασι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ τὸ χορτασμὸ τῶν φτωχῶν (πρβλ. στ. 25 κ.έ.). Ἡ κραυγὴ στὴν ἔσχατη ἀνάγκη ἀποτελεῖ ταυτόχρονα βεβαιότητα τῆς θεϊκῆς ἀπάντησης, βεβαιότητα τῆς σωτηρίας – ὅχι μόνον γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Ἰησοῦ ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς πολλούς.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Χριστὸς τόνισε μὲ ἰδιαίτερη ἐμφαση καὶ ἔνταση τὸν στ. 2 προκύπτει ἀπὸ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα:

1. Ὅσοι ἦταν κάτω ἀπὸ τὸν Σταυρό, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἄκουσαν αὐτὸν τὸν στίχο νὰ ἐκφέρεται μὲ ἔνταση καὶ ἐμφαση καὶ μάλιστα στὴν ἀραμαϊκὴ διάλεκτο, ὑποθέτουν ὅτι προσκαλεῖ τὸν Ἥλία γιὰ νὰ τὸν σώσει. Μὲ αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ τοῦ προσφέρουν ὄξος, τό «ἀναψυχτικὸ» τῶν πληβείων¹⁴.

2. Ἡ *Πρὸς Ἑβραίους* (5, 7), διασώζοντας ἀρχαῖες παραδόσεις περὶ τῆς σταυρώσεως ὡς «θείας Λειτουργίας» τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως, σημειώνει τὰ ἐξῆς: «ὅς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου μετὰ

14. Δεσπότης, ὁ.π., σ. 317: «Ἡ συγκεκριμένη μεγάλη φωνὴ τοῦ Ἰησοῦ (Μκ. 15, 34) ἀντιστοιχεῖ στῇ φωνῇ τοῦ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ (1, 3), μὲ τὴν ὁποία ἐγκαινιάζεται τὸ ἀρχαιότερο Εὐαγγέλιο. Μὲ ἐκείνη τὴ φωνὴ τοῦ Ἡσαΐα δηλώθηκε ἡ ἔλευσις τοῦ Κυρίου στὴ γῆ, ἐνῶ μὲ τὴν κραυγὴ τοῦ Ἰησοῦ στὸν Σταυρό, Αὐτὸς διερωτᾶται σχετικὰ μὲ τὸν σκοπὸ τῆς φαινομενικῆς ἐγκατάλειψής Του ἀπὸ τὸν Θεό. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις μάλιστα ἡ φωνὴ συνδυάζεται μὲ τὴν ἔλευσις τοῦ Θεοβίτη. Στὴν ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου ἡ φωνὴ ἀποδίδεται στὸν Ἰωάννη, ὁ ὁποῖος ἐμμέσως μέσῳ τῆς ἐνδυμασίας καὶ τῆς δράσης του, ἀλλὰ καὶ ἄμεσα ἀπὸ τὸν ἴδιο Ἰησοῦ ταυτίστηκε μὲ τὸν “ἐπανελθόντα Ἥλία” (Μκ. 9, 12). Στὸ τέλος τοῦ Εὐαγγελίου, μὲ ἀφορμὴ τὴν κραυγὴ *Ἐλωί, Ἐλωί*, κάποιον ἀπὸ τοὺς παρεστηκότες, ἀναμένουν τὴν ἔλευσις τοῦ ζηλωτῆ προφήτη προκειμένου νὰ ἀποκαθελῶσι τὸν Ἰησοῦ ἀπὸ τὸν Σταυρό. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἥλιος εἶχε ἀναλάβει στὸν ὄψιμο Ἰουδαϊσμὸ τὸν ρόλο τοῦ παρηγορητῆ καὶ τοῦ σωτῆρα τοῦ ἐτοιμοθάνατου, γι’ αὐτὸ πιθανότατα προσφέρεται στὸν Ἰησοῦ ὄξος (Ψ. 68 [69], 22), προκειμένου νὰ παραταθεῖ ἡ ζωὴ του». Βλ. J. Jeremias, *New Testament Theology*, Scribners, New York 1971, σ. 295.

κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας» [Μετάφρ. Σωτηροπούλου: «Αὐτὸς κατὰ τὶς μέρες τῆς ἑνσαρκῆς παρουσίας Του ἀπηύθυνε δεήσεις καὶ ἱκεσίες μετ' ἰσχυρῇ κραυγῇ καὶ δάκρυα πρὸς Ἐκεῖνον ποὺ εἶχε τὴ δύναμη νὰ τὸν σώσει ἀπὸ τὸν θάνατο καὶ λόγῳ τῆς εὐλάβειάς Του εἰσακούσθηκε»). Ὅπως ἀποδεικνύει ὁ Ράτσινγκερ, «τὸ συγκεκριμένο χωρίο δὲν ἀνακαλεῖ μόνον τὴ Γεθσημανή, ἀλλὰ ὁλόκληρη τὴν ὕψωση πάνω στὸν Σταυρό, ἢ ὅποια περιγράφεται ὡς “Ἀναφορά”. Μόνον τότε συνειδητοποιεῖται καὶ ἡ ἔννοια τοῦ “εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας”, τὴν ὅποια (ἐκφραση) νεώτεροι ἐρμηνευτὲς διαγράφουν ὡς ὕστερη προσθήκη»¹⁵. Πιθανότατα καὶ στὸ *Κατὰ Ματθαῖον* ὑπάρχει ἀλληλουχία – διαχειμηνικότητα μετὰξὺ τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς (ὅπου προστίθεται τὸ γεννηθῆτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς [6, 10], ὅπως καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ρῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ [6, 13])¹⁶, τῆς Γεθσημανῆ καὶ τοῦ Γολγοθᾶ.

3. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ Κραυγὴ προκάλεσε κατάπληξη στοὺς πρώτους ἀκροατὲς τῶν Εὐαγγελίων (οἱ ὅποιοι προφανῶς καὶ συνέκριναν τὸ τέλος τοῦ Ἰησοῦ μετ' ἐκεῖνο τοῦ Σωκράτη), ὁ Λουκᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης παρουσιάζουν τὸν Κύριο νὰ παραδίδει τὸ Πνεῦμα μετ' ἄλλες ἐκφράσεις. Βεβαίως ὁ Λουκᾶς, ἀπευθυνόμενος στὸν κράτιστο Θεόφιλο, (α) θέλει νὰ παρουσιάσει τὸν Πρωταγωνιστὴ του (ὅπως ἀργότερα καὶ τὸν Στέφανο, τὸν μιμητὴ Του) ὡς «πάσχοντα δίκαιο» (ὅπως ὁμολογεῖ καὶ ὁ κεντυρίων-ἐκατόνταρχος κάτω ἀπὸ τὸν Σταυρό)¹⁷, ἐνῶ καὶ (β) ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου του, συγκριτικὰ μετ' τοὺς ἄλλους Συνοπτικούς, «ζωγραφίζει» πολὺ ἰδιαίτερα τὸν Ἥλία καὶ τὸν Ἐλισσαῖο ὡς ἀντίτυπους τοῦ Βαπτιστῆ καὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Ἄς ἐξετάσουμε ὁμῶς καὶ τὴν ἔσχατη κραυγὴ τοῦ Σταυρωθέντος στὸ *Κατὰ Λουκᾶν*:

15. Ράτσινγκερ, ὁ.π., σσ. 166-169.

16. Ἀρχαιότατο «ὑπόμνημα» στὴν Κυριακὴ Προσευχὴ πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ Ἀρχιερατικὴ Προσευχὴ τοῦ *Κατὰ Ἰωάννην* 17, λίγο πρὶν τὴν Ὑψωση τοῦ Κυρίου στὸν Σταυρό.

17. Cyrillus Alexandrinus (Κύριλλος Ἀλεξανδρείας), *Commentarii in Lucam* 72.940.17-22: «Ἄθρει δὴ μοι πάλιν, ὅτι πεπονθὼς ὑπὲρ ἡμῶν τὸ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ πάθος, ἤρξατο τοῦ σαγηνεύειν πολλοὺς εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας. Ὁ γὰρ ἐκατόνταρχος, φησὶν, ἰδὼν τὰ γεγεννημένα, ἐδόξαζε τὸν Θεόν, λέγων, ὅτι “Ὅντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν”».

Β. Κατὰ Λουκᾶν 23, 43. 46β (i καὶ ii)

⁴² Καὶ ἔλεγεν·

Ἰησοῦ, Μνήσθητί μου ὅταν ἔλθῃς εἰς τὴν βασιλείαν σου.

⁴³ Καὶ εἶπεν αὐτῷ·

ὶ) Ἀμὴν σοι λέγω, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ Παραδείσῳ.

⁴⁴ Καὶ ἦν ἡδὴ ὥσει ὥρα ἕκτη καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης.

⁴⁵ Τοῦ ἡλίου ἐκλιπόντος, ἐσχίσθη δὲ τὸ καταπέτασμα τοῦ Ναοῦ μέσον.

⁴⁶ καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν·

ii) Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου.

Τοῦτο δὲ εἰπὼν ἐξέπνευσεν.

⁴⁷ Ἰδὼν δὲ ὁ ἐκατοντάρχης τὸ γενόμενον ἐδόξαζεν τὸν Θεὸν λέγων·

ὅντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν.

Θὰ ἐστιάσουμε σὲ δύο ἀπὸ τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ Κυρίου πάνω στὸν Σταυρὸ στὸ Κατὰ Λουκᾶν, τὰ ὁποῖα (λόγια) μάλιστα ἀνήκουν στὸ ἰδιαίτερο ὕλικό του. Πρόκειται (α) γιὰ τὸν λόγο πρὸς τὸν εὐγνώμονα ληστὴ καὶ (β) τὴν ἔσχατη κραυγὴ τοῦ Κυρίου «Πάτερ μου [...]».

(α) Ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν ληστὴ φαίνεται νὰ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πεποιθήση τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἐδράζεται καὶ σὲ βιβλικὰ χωρία, ὅτι ὁ Κύριος μετὰ τὴ Σταύρωση κατέβηκε ἐπὶ «τρεῖς ἡμέρες» στὸν Ἄδη, χωρὶς «νὰ δεῖ τὸ σῶμα Του διαφθορά»¹⁸. Συνεπῶς τὸ ἐρώτημα ποὺ προκύπτει ἀφορᾷ τὸ πῶς ταυτόχρονα μπορεῖ (ὁ Κύριος) νὰ βρίσκεται αὐθημερόν στὴν Ἑδὲμ μὲ τὸν μεταστραφέντα ληστὴ. Σύμφωνα μὲ τὸν M. Reiser¹⁹, μὲ τὴ συγκεκριμένη εἰκόνα τοῦ

18. Πράξ. 13, 34-37 < Ψ. 16, 10.

19. M. Reiser, „Das Jenseits im Neuen Testament“, *Trierer Theologische Zeitschrift* 110, 2 (2001), σσ. 115-132: Τὸ πῶς δηλ., ἐνῶ ἡ παγιωμένη παράστασις εἶναι ὅτι ὁ Ἰησοῦς κατεβαίνει στὸν Ἄδη γιὰ νὰ ἀναστήσει τοὺς κεκοιμημένους ἀγίους ἐδῶ στὴν προκειμένη περίπτωση τονίζει ὅτι σήμερον θὰ εἶσαι μαζί μου στὸν παράδεισο. Τὸ μεγαλύτερο ἐρμηνευτικὸ πρόβλημα μὲ τὴ φράση τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν ληστὴ ἐντοπίζεται στὸ γεγονός ὅτι στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, στὸ κεφάλαιο 2, ὁ Λουκᾶς ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἰησοῦς πηγαίνει στὸν Ἄδη, ἀφοῦ πεθαίνει καὶ ὄχι στὸν παράδεισο (31-32). Γιὰ νὰ εἶναι λοιπὸν ὁ ληστὴς μαζί μὲ τὸν Ἰησοῦ ἐκείνη τὴν ἡμέρα, θὰ ἔπρεπε Ἐκεῖνος νὰ ἐνώσει τὸν παράδεισο μὲ τὸ βασίλειο τῶν νεκρῶν. Ἄν ὁ Ἰησοῦς εἶχε ἀνέβει στὸν παράδεισο τὴ στιγμὴ τοῦ θανάτου του, τότε ἡ ἐπιστροφή του στὴ ζωὴ δὲν θὰ ἦταν ἡ Ἀνάστασή Του, ἀλλὰ μία Κάθοδος-ἐπιστροφή ἀπὸ τὸν οὐρανὸ πίσω στὴ γῆ. Ἡ Ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ ἔχει νόημα μόνο ἂν ἀνέβηκε ἀπὸ τὸν Κάτω Κόσμο καὶ δὲν ἀνῆλθε στὸν οὐρανὸ παρὰ

παραδείσου, τὸ Κατὰ Λουκᾶν εἰσάγει μία καινοτομία. Οἱ ἰουδαϊκὲς παραδόσεις θεωροῦσαν ὅτι ὁ παράδεισος ἐντοπίζεται στὸν τρίτο οὐρανὸ καὶ ὅτι πρόκειται νὰ ἐμφανισθεῖ στὴ γῆ μετὰ τὴν τελικὴ Κρίση γιὰ νὰ φιλοξενήσει τοὺς δικαίους²⁰. Προφανέστατα σὲ αὐτὴ τὴν εἰκόνα διακρίνεται ἡ ἐπίδραση τῆς ἐλληνικῆς παράστασης γιὰ τὰ Ἡλύσια πεδία καὶ τὸν κῆπο τῶν Ἑσπερίδων. Στὸν Λουκᾶ ἔχουμε τὴν πρώτη μαρτυρία κατὰ τὴν ὁποία ὁ δίκαιος εἰσέρχεται στὸν παράδεισο γιὰ νὰ διάγει τὴ μέση κατάσταση τῶν ψυχῶν. Ἐνῶ γιὰ τοὺς πρωτόπλαστους ἴσχυε ὅτι, ἂν γευθοῦν τὸν καρπὸ τοῦ δέντρου τῆς Γνώσεως, θὰ ἀποθάνουν ἀκαριαῖα, στὴν περίπτωση τοῦ ληστή, χωρὶς νὰ πράξει οὔτε μία ἀρετὴ, μόνον μὲ τὴν Ὁμολογία, ἔγινε ὁ πρῶτος «θεολόγος», ὁ ὁποῖος κέρδισε αὐθημερὸν τὸν Παράδεισο, σὲ ἀντιθετικὸ παραλληλισμὸ καὶ πρὸς τὸν «κορυφαῖο Πέτρο», ὁ ὁποῖος πρὶν ἀπὸ τὸ λάλημα τοῦ πετεινοῦ (3.00) ἀρνήθηκε τρεῖς φορές τὸν Δάσκαλό του. Τό «Ἰησοῦ, μνήσθητί μου ὅταν ἔλθῃς εἰς τὴν βασιλείαν σου», ὅπως καὶ τό «ὁ Θεὸς ἰλάσθητί μοι» τοῦ τελῶνι (ἐπίσης ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερο ὕλικὸ τοῦ Λουκᾶ), εἶναι ἰδιαίτερα ἀγαπητὲς εὐχὲς στὴν λατρεία τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς.

Οἱ λύσεις ποὺ ἔχουν προταθεῖ στό «ἐρμηνευτικὸ πρόβλημα» πῶς ὁ Χριστὸς κατέβηκε στὸν Ἄδη καὶ ταυτόχρονα ὑπόσχεται στὸν ληστὴ συνύπαρξη στὸν Παράδεισο ἤδη ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἡμέρα, καταγράφονται ἤδη στὸν Ὁριγένη:

μόνο μετὰ τὴν ἀνάστασή Του. Ὅταν λοιπὸν ὁ Ἰησοῦς ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ληστή, ἐννοεῖ ὅτι θὰ πᾶνε κοντὰ στὸν Ἀβραάμ (Λουκ. 16, 22), σὲ ἓνα μέρος μεταθανάτιας ἀνάπαυσης τῶν δικαίων ποὺ περιμένουν τὴν Ἀνάσταση. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἰησοῦς μπορεῖ καὶ φωνάζει πρὶν πεθάνει: Πατέρα στὰ χέρια σου παραδίδω τὸ Πνεῦμα μου (Λουκ. 23, 46, πρβλ. Ψαλμ. 31, 5).

20. Στὸν ἀρχαῖο Ἰουδαϊσμὸ δὲν ὑπῆρχε αὐτὴ ἡ διάκριση μεταξὺ μέσης κατάστασης τῶν ψυχῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ κατάστασης τῶν ψυχῶν μετὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία ἀφ' ἑτέρου. Στὴν ἀρχαία ἐβραϊκὴ λογοτεχνία ὁ παράδεισος ἀναφέρεται εἴτε στὸν κῆπο τῆς Ἑδέμ (Γένεσις), εἴτε στὸν οὐράνιο παράδεισο, στὸν ὁποῖο κατοικεῖ ὁ Θεός. Στὸ Γεν. 2, 8 ὁ Κύριος φύτεψε ἓναν κῆπο στὴν Ἑδέμ, ὅπου ἔβαλε τὸν ἄνθρωπο. Ὁ Παῦλος στὴ Β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ στὸ 12, 1-4 ἀναφέρεται στὸν τρίτο οὐρανὸ, τὸν ὁποῖο εἶδε μέσῳ ὁραματικῆς ἐμπειρίας καὶ τὸν ὀνομάζει «παράδεισο». Ἀντίστοιχα, ὁ Ἰωάννης τῆς Ἀποκάλυψης ἀναφέρεται σὲ ἐκεῖνον ποὺ θὰ νικήσει καὶ θὰ φάει ἀπὸ τὸ δέντρο τῆς ζωῆς, τὸ ὁποῖο βρίσκεται στὸν παράδεισο τοῦ Θεοῦ (2, 7). Οὔτε ὁ Παῦλος οὔτε ὁ Ἰωάννης ὁμως εἰσέρχονται στὴ μετὰ θάνατον ζωὴ. Ἀπλῶς ὁραματίζονται τὸ οὐράνιο βασίλειο. Βλ. N. Schaser, "Where's the Thief on the Cross?", *Israel Bible Weekly* (2022), <https://weekly.israelbiblecenter.com/do-the-dead-go-to-hades-or-heaven/>.

1. Τὸ συγκεκριμένο χωρίο θεωρεῖται δευτερεύουσα προσθήκη. Μάλιστα ἀπὸ τὸν Μαρκίωνα διαγράφηκε, διότι παρέπεμπε στὸν Θεὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τὸν Παράδεισο.

2. Μετακινεῖται τὸ κόμμα (κατὰ τὴν ἀνάγνωση), ὥστε ἡ φράση νὰ διαμορφωθεῖ ὡς ἐξῆς: «Ἀληθινὰ σοῦ λέγω σήμερα: Θὰ βρεθεῖς (μελλοντικά) μαζί μου στὸν Παράδεισο»²¹.

3. Γιὰ τὸν Ὁριγένη ἡ λέξη σήμερα καὶ ἡ ἔννοιά του (σήμερα) εἶναι στὴν Ἀγία Γραφή δηλωτική τούτου τοῦ αἰῶνα, ἐνῶ γιὰ ἐκείνον ποὺ πεθαίνει πλέον τὸ «σήμερα» δὲν ὑφίσταται²². Ἡ ἀντίφαση, ἡ ὁποία μνημονεύθηκε προηγουμένως, ἰσχύει μόνο ἀπὸ τὴν ἐπίγεια προοπτική. Γιὰ τοὺς κεκοιμημένους πλέον δὲν «τρέχει» ὁ χρόνος-χρόνος καὶ συνεπῶς δὲν ὑπάρχει θέμα.

4. Ἐμεῖς προσθέτουμε τὰ ἐξῆς: Στὴν ὑμνολογία τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐπαναλαμβάνεται συνεχῶς κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου τὸ ἐξῆς τροπάριο: «Ἐν τάφῳ σωματικῶς, ἐν Ἄδῃ δὲ μετὰ ψυχῆς ὡς Θεός, ἐν Παραδείσῳ δὲ μετὰ ληστοῦ, καὶ ἐν θρόνῳ ὑπῆρχες,

21. Macarius (Μακάριος Μάγνης), *Apocriticus seu Monogenēs* 3.91.1-12: «Ἀμέλει τὸν ληστὴν οὐχ ὡς ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς Θεὸς πιστευθεῖς παρ' αὐτὰ τῆς πίστεως ἐπὶ τὸν πολυόλβον ἀνάγει παράδεισον, ὃν ἀπορρήτως ἐξ ἀρχῆς φυτεύσας ἐρρίκωσεν. Οὐ γὰρ ὡς μυθεύμενοί τινες ἀποσοφίζονται, γραῶν σαπείσων μασώμενοι ῥήματα, δυσωδίας μαγειρικῆς καπνὸν ἐρευγόμενοι, κυνῶν παραφόρων λύτταν ἀπομιμούμενοι, γνώμην τοῖς χριστομάχοις ὁμοίαν χαλκεύοντες, ἰουδαϊκῆς μανίας κοινωνοὶ καὶ συνήγοροι, <οἱ> διαστολὴ λέξεως τὸν νοῦν τεμαχίζοντες, τὸ γεγραμμένον καλῶς κακῶς ἀπαγγέλλοντες, φάσκοντες: “Ἀμὴν λέγω σοι σήμερον”, εἶτα διαστειλαντες: “Ἐσθι μετ' ἐμοῦ ἐν παραδείσῳ” λέγουσιν [ἀντὶ τοῦ “Σήμερόν, σοι λέγω, ἔσθι ἐν παραδείσῳ μετ' ἐμοῦ”], ποτέ, ὡς εἰς μέλλοντα χρόνον τὴν ἐπαγγελίαν τῷ ληστῇ ἀποπέμπεσθαι».

22. Origenes (Ὁριγένης), *Commentarii in evangelium Joannis* 32.32.395-396: «Πῶς γὰρ τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας ποιήσει ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς, <ὁς> ἅμα τῇ ἐξόδῳ ἐν τῷ παραδείσῳ ἔμελλεν ἔσεσθαι τοῦ θεοῦ, κατὰ τὸ “Σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσθι ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ θεοῦ”; οὕτω δὲ ἐτάραξεν τινὰς ὡς ἀσύμφωνον τὸ εἰρημένον, ὥστε τολμῆσαι αὐτοὺς ὑπονοῆσαι προστεθῆσθαι τῷ εὐαγγελίῳ ἀπὸ τινων ῥαδιουργῶν αὐτὸ τὸ “Σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσθι ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ θεοῦ”. Ἡμεῖς δὲ φαμεν ἀπλούτερον μὲν ὅτι τάχα πρὶν ἀπελθεῖν εἰς τὴν λεγομένην καρδίαν τῆς γῆς ἀπεκατέστησεν εἰς τὸν παράδεισον τοῦ θεοῦ τὸν εἰπόντα αὐτῷ: “Μνήσθητί μου ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου”. βαθυτέρον δὲ ὅτι πολλαχοῦ τὸ “σήμερον” ἐν τῇ γραφῇ καὶ ἐπὶ ὅλον παρατείνει τὸν ἐνεστηχότα αἰῶνα ὥσπερ δὲ καὶ ἐν τῷ “Ἐφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον” καὶ “Οὗτος πατὴρ Μωαβιτῶν μέχρι τῆς σήμερον ἡμέρας” καὶ “Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε” καὶ “Μὴ ἀπόστητε ἀπὸ Κυρίου ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ”».

Χριστέ, μετὰ Πατρός καὶ Πνεύματος, πάντα πληρῶν ὁ ἀπερίγραπτος». Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου του, ὁ Λουκᾶς ἔχει προβάλει τὸν Χριστὸ Ἰησοῦ ὡς Κύριο (1, 43. 76) καὶ αὐτὸ συνεπάγεται ὅτι Αὐτὸς δὲν περιορίζεται στὶς χωροχρονικὲς διαστάσεις, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἐπισημαίνει ὁ ὕμνος.

5. Στὸν Λουκᾶ ἡ συγκεκριμένη σκηνὴ ἐντάσσεται στὴ στρατηγικὴ του νὰ ἐπιδεικνύει τὸν Κύριο νὰ προσφέρει στὸ «ἐδῶ καὶ τὸ τώρα» («σήμερον») ἄφεση σὲ ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι εἶχαν τοποθετηθεῖ στὸ περιθώριο ἀπὸ τὴν «ἐλίτ τῶν εὐσεβῶν» [ὅπως ἦταν ὁ Ζαχαρίας (19, 5), ὁ τελῶνης τῆς παραβολῆς (18, 14)].

(β) Ὅπως ἤδη τονίσθηκε στὴν προηγούμενη ἐνότητα, ὁ Λουκᾶς ἀποσιωπᾷ τό «Θεέ μου, Θεέ μου» καὶ τὸ ἀντικαθιστᾷ μὲ ἓναν ἐπίσης ψαλμικὸ στίχο (Ψ. 30, 6) καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ πρῶτο «τεῦχος» τοῦ Ψαλτήρα. Ὁ συγκεκριμένος Ψαλμὸς στὴ Μετάφραση τῶν Ο΄ εἶναι ὁ ἑξῆς:

Ψ. 30 (Ο΄) [31]: 1 Εἰς τὸ τέλος Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ ἐκστάσεως²³

² Ἐπὶ σοί, Κύριε, ἤλπισα μὴ κατασχυνθείην εἰς τὸν αἰῶνα·

ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ῥύσαι με καὶ ἐξελοῦ με.

³ Κλῖνον πρὸς με τὸ οὖς σου, τάχυνον τοῦ ἐξελέσθαι με.

Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστὴν καὶ εἰς οἶκον καταφυγῆς τοῦ σῶσαί με·

⁴ ὅτι κραταίωμά μου καὶ καταφυγή μου εἶ Σὺ

καὶ ἔνεκεν τοῦ ὀνόματός σου ὁδηγήσεις με καὶ διαθρέψεις με.

⁵ Ἐξάξεις με ἐκ παγίδος ταύτης, ἧς ἔκρυψάν μοι,

ὅτι Σὺ εἶ ὁ ὑπερασπιστής μου.

⁶ Εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου·

—ἐλυτρώσω με, Κύριε ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας.

23. Asterius Sophista (Ἀστέριος ὁ Σοφιστής), *Commentarii in Psalmos* 6.5.6-16: «γὰρ καὶ στέφανος ὁ σταυρός· ὄπλον διὰ τοὺς πολεμοῦντας, στέφανος διὰ τοὺς νικῶντας· ὄπλον διὰ τοὺς ὡς στρατιώτας συγκακοπαθοῦντας, στέφανος διὰ τοὺς συμβασιλεύοντας. Ἐπειδὴ οὖν καλὴ ἡ κληρονομία, οὐρανῶν γὰρ ἦν βασιλεία, καλὴ δὲ καὶ ἡ κληρονομουσα, ἡ ἐξ ἐθνῶν γὰρ ἦν ἐκκλησία — “Ὁλη καλὴ ἡ πλησίον μου, καὶ μῶμος οὐκ ἔστιν ἐν σοί — διὰ τοῦτο λέγει: “Τὰ ῥήματά μου ἐνώτισαι, Κύριε”. Ἀλλ’ ὁ Ἰουδαῖος τὸν ὑπὲρ τῆς κληρονομουμένης οἰκιοῦται Ψαλμὸν λέγων: “Ἐμοὶ ἔθετο ὁ Θεὸς τὰς διαθήκας”. Μὴ γὰρ ὁ διαθέμενος δοῦλος τῆς ἑαυτοῦ ἐστὶ διαθήκης;».

Ἐγὼ δὲ ἐπὶ τῷ Κυρίῳ ἤλπισα.

מוֹדָה אֲנִי לַפְּנֵי מֶלֶךְ חַי וְקַיִם, לְשִׁחְזֹרֶת בִּי נִשְׁמַתִּי בְּחִמְלָה. רַבָּה אֲמוּנָתְךָ

Μετάφραση: «Σε εὐχαριστῶ, ζωντανὲ καὶ αἰώνιε Βασιλεῦ, διότι μὲ ἔλεος ἀποκατέστησες τὴν ψυχὴ μου ἐντός μου».

25. Βλ. Theophylactus (Θεοφύλακτος), *Enarrationes in evangelia* 1.472.29-45 γὰρ ἐρμηνεῖα τοῦ παρατίθῃμι: «Κράζει μεγάλη φωνή ὁ Ἰησοῦς, ἵνα γινώμεν ὅτι ὅπερ ἔλεγεν, ὅτι “Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι τὴν ψυχὴν μου”, ἀληθὲς ἦν. Κατ’ ἐξουσίαν γὰρ ἀφήσι τὴν ψυχὴν. Τίς δὲ ἦν ἡ φωνή; “Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθῃμι τὸ πνεῦμά μου”. Οὐ γὰρ βεβιασμένως, ἀλλ’ ἐκοντὶ ἀφῆκε τὸ πνεῦμα. Τοῦτο γὰρ σημαίνει τό, Παρατίθῃμι: ἐμφαίνει δὲ καὶ τὸ μέλλειν αὐτὴν πάλιν ἀπολήψεσθαι τοιοῦτον γὰρ ἡ παραθήκη, πάλιν ἀποδιδόμενη. Χάρις δὲ τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἐκείνου ἀποθανόντος, καὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰς χεῖρας τοῦ Πατρὸς παρατεθέντος, ἔκτοτε καὶ αἱ τῶν ἁγίων ψυχὰι εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ τίθενται, ἀλλ’ οὐχ ὥς πρότερον ἐν τοῖς τοῦ ἄδου μυχοῖς. Ὡστε ἁγιασμός ἡμῶν γέγονεν ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ· διὸ καὶ μεγάλη φωνὴ προσκαλεῖται τὸν θάνατον, μὴ τολμῶντα προσελθεῖν, εἰ μὴ κληθεῖν».

66

Μὲ τὰ ἀνωτέρω λόγια, ὁ προσευχόμενος ὑπονοεῖ ὅτι ἐμπιστεύθηκε τὸ πνεῦμα τοῦ στὸν Παντοδύναμο σὰν παρακαταθήκη γιὰ φύλαξη τὸ προηγούμενο βράδυ, ὥστε αὐτὸ νὰ μὴν ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὸν «ζοφερὸ ὕπνο τῆς ἁμαρτίας καὶ ἀπὸ κάθε σκοτεινῇ καὶ νυκτερινῇ ἡδυπάθεια»²⁷. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ πολλοὶ Ἑβραῖοι χρησιμοποιοῦν τὴ φράση: «Στὰ χέρια σου παραδίδω τὸ πνεῦμα μου» (Ψ. 30, 6 Ο' [31, 6]), ἤδη στὸ τέλος τοῦ Ἀποδείπνου. Συγκεκριμένα: Ἡ ἐβραϊκὴ λέξη «παραδίδω» εἶναι τὸ «פָּרַד»²⁸. Ἡ συγκεκριμένη λέξη σημαίνει «καταθέτω χρήματα ἢ πράγματα πρὸς φύλαξιν» – κάτι ποὺ συνεπάγεται τὴ μελλοντικὴ ἀνάκτηση. Συνεπῶς, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν καὶ τὴ μετάφραση τοῦ στίχου μας ἀπὸ τοὺς Ο' (ὅπου δὲν ἔχουμε ἀπλῶς «παράδοση» ἀλλὰ «παράθεση» καὶ ἄρα τὴν ἔννοια τῆς «παρακαταθήκης»), προκύπτει ἡ ἐξῆς σημαντικὴ διαπίστωση γιὰ τὰ λόγια τοῦ Ἰησοῦ στὸν Σταυρό: Ἐμπιστεύεται τὸ πνεῦμα Του στὸν Θεό, τὸν Ὅποιο τὸν ἀποκαλεῖ μέχρι τὴν τελευταία ὥρα «Πατέρα» Του, ὥστε νὰ τὸ λάβει πίσω κατὰ τὴν Ἀνάστασή Του, ἀποδεικνύοντας ταυτόχρονα ὅτι Ἐκεῖνος παραχωρεῖ στὸν θάνατο, ὡς νὰ εἶναι ὕπνος, τὴν ἐξουσίαν νὰ τὸν «ἐπισκεφθεῖ».

Γ. Κατὰ Ἰωάννην 19, 30: «Τετέλεσται»

Στὸ Κατὰ Ἰωάννην (Ιω.) ὁ Κύριος παραδίδει τὸ Πνεῦμα Του ὄχι ἀπαραίτητα στὸν Πατέρα,²⁸ ἀλλὰ καὶ στὶς δύο ἀπαρχές τῆς Ἐκκλησίας (τὸν ἀγαπημένο Μαθητὴ καὶ τὴ Γυναῖκα-Μητέρα) μὲ τὴ φράση *τετέλεσται* (19, 30)²⁹. Αὐτὴ (ἡ φράση) στὰ ἀγγλικά μεταφράζεται μὲ

27. Τὴν φράση τὴν ἔχουμε λάβει ἀπὸ τὴν Εὐχὴ «Καὶ δὸς ἡμῖν Δέσποτα» τοῦ Ἀποδείπνου τῆς ὀρθόδοξης ἀνατολικῆς Παράδοσης.

28. Joannes Chrysostomus (Ἰωάννης Χρυσόστομος), *In Joannem* 59.462.57-66: «Λαβὼν οὖν φησι, Τετέλεσται. Εἶδες ἀταράχως καὶ μετ' ἐξουσίας πάντα πράττοντα; Καὶ τὸ ἐξῆς δὲ τοῦτο δηλοῖ. Ἐπειδὴ γὰρ πάντα ἀπηρτίσθη, Κλίνας τὴν κεφαλὴν (οὐδὲ γὰρ αὕτη προσήλωτο), τὸ πνεῦμα ἀφῆκε, τουτέστιν, ἀπέψυξε. Καίτοι οὐ μετὰ τὸ κλίνει τὴν κεφαλὴν τὸ ἐκπνεῦσαι· ἐνταῦθα δὲ τοῦναντίον. Οὐδὲ γὰρ ἐπειδὴ ἐξέπνευσεν, ἔκλινε τὴν κεφαλὴν, ὅπερ ἐφ' ἡμῶν γίνεται· ἀλλ' ἐπειδὴ ἔκλινε τὴν κεφαλὴν, τότε ἐξέπνευσε. Δι' ὧν πάντων ἐδήλωσεν ὁ εὐαγγελιστής, ὅτι τοῦ παντός Κύριος αὐτός ἦν».

29. «Αὐτὴ ἡ ἱεραποδημία στὸ τέλος τῆς δημόσιας δράσης τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν τελικὴ ἀπόρριψή του ἀπὸ τὸν ἐκλεκτὸ λαό (πρβλ. 12, 37 κ.έ.)

τό “it is finished”³⁰ (King James Version of the English Bible). Αὐτὴ ἡ ἀπόδοση θὰ ἀποδειχθεῖ ὅμως ἐξαιρετικὰ ἐλλιπής.

Ἦδη ὁ Ράτσινγκερ ἔχει ἀνιχνεύσει ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς ἐννοιολογικὲς χροιές, οἱ ὁποῖες προκύπτουν ἀπὸ τὴν χρῆση τοῦ ρήματος *τελειοῦν* στὸ ἴδιο τὸ *Κατὰ Ἰωάννην* καὶ μάλιστα στὴ δεύτερη ἐνότητα τοῦ ἔργου, ἡ ὁποία περιγράφει τὸν ἀποχαιρετισμὸ καὶ τὴ Διαθήκη τοῦ σαρκωμένου Λόγου στοὺς δικούς Του κατὰ τὴν τελευταία νύκτα τῆς ζωῆς Του:

(α) *Τελειόω* = ἡ ἀποκορύφωση τῆς Ἀγάπης, ἡ ὁποία ἐκδηλώθηκε ἤδη στὴν ἀπαρχὴ τοῦ Πάθους στὸ κεφ. 13³¹ μὲ τὴν κλίση τῶν γονάτων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ γιὰ νὰ πραγματώσει τὸν νιπτῆρα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι τὸ συγκεκριμένο ρῆμα στὸν ἀρχαῖο κόσμος σήμαινε καὶ τὸ «ἔρχεσθαι εἰς γάμον» (Παυσ. *Γράμμ.* Ἀπ. 306), καθὼς δὴλωνε καὶ τὸ «φθάνω στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας μου, γίνομαι τέλειος ἀνὴρ». Ἦδη, εἰδικώτερα στὰ πρῶτα τέσσερα κεφάλαια τοῦ Ἰω., ὁ σαρκωμένος Λόγος παρουσιάζεται ὡς Νυμφίος. Κατόπιν στὴ βυζαντινὴ γραμματεία τὸ ρῆμα, ἐπηρεασμένο προφανῶς ἀπὸ τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν χωρίο, θὰ δηλώνει: «διὰ τοῦ μαρτυρίου φθάνω στὴν τελειότητα»³².

σηματοδοτεῖ στὸν Ἰω. τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ δημόσιου ἔργου τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν ἔλευση τῆς ὥρας νὰ δοξασθεῖ ὁ Ἰησοῦς, ὅχι μὲ τὴν ἐκλογὴ ἐνὸς νέου περιούσιου λαοῦ, ἀλλὰ παραδίδοντας τὸ πνεῦμα Του στὸν Σταυρὸ καὶ κραυγάζοντας στὸν Σταυρὸ θὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι ὁ Μεσσίας ὄντως ταυτίζεται μὲ τὸν πάσχοντα Δούλο τοῦ Κυρίου (ὅπως διακήρυξε ὁ Ἰωάννης στὴν Εἰσαγωγή) καὶ τὸν πασχάλιο Ἀμνό, ὁ ὁποῖος ἐξαλείφει τὴν ἁμαρτία ὅλου τοῦ κόσμου καὶ γίνεται φῶς τῶν ἐθνῶν. Ἡ οἰκουμενικὴ σημασία τοῦ Σταυροῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ρέει αἷμα καὶ ὕδωρ, φανερώνεται στὸν Ἰω. μὲ τὸν πολὺγλωσσο τίτλο: ἔγραψεν δὲ καὶ τίτλον ὁ Πιλάτος καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἦν δὲ γεγραμμένον· Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν ὁ τόπος τῆς πόλεως ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστί, Ῥωμαϊστί, Ἑλληνιστί (19, 19-20)». Βλ. Σ. Δεσπότης, *Δοκίμια στὴν Ἰωάννεια Γραμματεία*, ἐκδ. Ἑννοια, Ἀθήνα 2017, σσ. 243-244.

30. F. O. Parker, “Is the Subject of τετέλεσται in John 19,30 ‘It’ or ‘All Things’?”, *Biblica* 96 (2015), σσ. 222-244.

31. 13, 1: «Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἤλθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν Πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς».

32. Ὅλες οἱ σημασίες αὐτῆς τῆς παραγράφου ἔχουν ληφθεῖ ἀπὸ τὸ Δ. Δημητράκος, *Μέγα Λεξικὸν ὁλῆς τῆς ἐλληνικῆς Γλώσσης*, τ. ΙΔ', ἐκδ. Δομῆ, Ἀθήνα 1964, σ. 7140.

(β) Τελειόω = ἡ ἐκπλήρωση τῶν Γραφῶν³³ [ἐννοοῦνται καὶ οἱ προρρήσεις τοῦ ἴδιου τοῦ σαρκωμένου Λόγου στὸν Ἰω. (17, 12)]³⁴.

(γ) Τελειόω = χειροτονῶ (ἀρχ)ιερέα, κάτι τὸ ὁποῖο συνεπάγεται ὅτι ὁ Ὑψωθεὶς, ἐκτὸς ἀπὸ νέος Ἀδὰμ καὶ καινὸς Βασιλεὺς, εἶναι ὁ Μέγας Ἀρχιερεὺς³⁵.

(δ) Τελειόω = ἡ ὁλοκλήρωση/πλήρωση τοῦ ἔργου τῆς θείας Οἰκονομίας³⁶. Πλέον τὸ ἀνθρώπινο εἶδος «τελειοποιεῖται» σύμφωνα μὲ τὸ πρωταρχικὸ θέλημα τοῦ Δημιουργοῦ.

(ε) Τελειόω = ὁλοκληρώνεται ἡ ἀσέβεια τῶν Ἰουδαίων, σύμφωνα μὲ τὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας: «Προστεθειμένου τοῖς ἄλλοις καὶ τούτου, τετελέσθαι φησὶν ὁ Σωτὴρ τῆς Ἰουδαίων ἀσεβείας δηλονότι τὸ μέτρον, καὶ τῆς εἰς αὐτὸν παροινίας τὴν ὑπερβολήν. τί γὰρ ἦν ἔτι τοῖς Ἰουδαίοις τὸ ἀνεπιτήδευτον, τί δὲ τῶν εἰς ἄκρον ἡκόντων ἀπανθρωπίας οὐ μεμελέτητο; ποῖος γὰρ αἰκίας παρελείφθη τρόπος, ὕβρεως δὲ τῆς ἐσχάτης τί παρέντες ἐφαίνοντο; τοιγάρτοι δικαίως τὸ τετελέσθαι φησὶν»³⁷.

33. Πρβλ. Joannes Chrysostomus (Ἰωάννης Χρυσόστομος), *In Matthaeum* 58.770.51-60: «Ἐτερος δὲ φησιν, ὅτι γευσάμενος εἶπε, Τετέλεσται. Τί δὲ ἐστὶ, Τετέλεσται; Ἡ προφητεία πεπλήρωται ἢ περὶ αὐτοῦ. Ἐδωκαν γάρ, φησὶν, εἰς τὸ βρῶμά μου χολήν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος. Οὐδὲ ἐκεῖνος δὲ δείκνυσιν ὅτι ἔπιεν οὐδὲν γὰρ διέστικε τὸ ἀπλῶς γεύσασθαι τοῦ μὴ πιεῖν, ἀλλ' ἐν τῇ καὶ τὸ αὐτὸ δηλοῖ. Ἀλλ' ὅμως οὐδὲ ἐνταῦθα ἴσταται τὰ τῆς παροινίας, ἀλλὰ καὶ γυμνώσαντες, καὶ σταυρώσαντες, καὶ ὄξος προσενεγκόντες, περαιτέρω προβαίνουσι».

34. 19, 28-29: «Μετὰ τοῦτο εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἤδη πάντα τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ ἡ Γραφή (= Ψ'. 68, 22 Ο'· πρβλ. 19, 24 // Ψ'. 21, 19 Ο'), λέγει· “Διψῶ”. Σκεῦος ἔκειτο ὄξους μεστόν· σπύγγον οὖν μεστόν τοῦ ὄξους ὑσώπῳ περιθέντες προσήνεγκαν αὐτοῦ τῷ στόματι».

35. Βλ. Ράτσινγκερ, ὁ.π., σ. 220. Ἐν προκειμένῳ στηρίζεται σὲ ἔργα τοῦ Albert Vanhoye, *Accogliamo Cristo nostro sommo sacerdote. Esercizi Spirituali predicati in Vaticano*, 10-16 febbraio 2008, ἐκδ. Libreria Editrice Vaticana 2008, σσ. 71-75.

36. 17, 4: «ἐγὼ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς τὸ ἔργον τελειώσας ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω».

37. Cyrillus Alexandrinus (Κύριλλος Ἀλεξανδρείας), *Commentarii in Joannem* 3.94.25-3.96.1. Εὐχαριστοῦμε τὸν Θωμᾶ Μαυρομούσταχο (Δρ. Θεολογίας, Καθηγ. Χημείας E.K.Π.Α.) γιὰ τὴν ἐπισημάνση.

Ἐν προκειμένῳ πρέπει ὅμως νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ οἱ ἐξῆς ἔννοιες:

(α) Τὸ τελειόω στὰ ἐβραϊκὰ συνδέεται μὲ τὸν «σαββατισμό» (τὴν ἑβδομὴ ἡμέρα ἀνα-Δημιουργίας)³⁸ καὶ τὴ σφραγίδα τῆς πληρότητας ζωῆς καὶ χάριτος, τὴν ὁποία ὁ Δημιουργὸς προσφέρει στὴν καινὴ Κτίσις, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ ζωοδόχο Πηγὴ, ποὺ ἀναβλύζει ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Νέου Ἀδάμ ὡς καινὸ Ναό. Ἡ κατὰπαυση στὴν βιβλικὴ θεολογία συνδεόταν μὲ τὴ λύτρωση ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ τὰ βάρη τῶν ὀφειλῶν. Συναρμολογοῦν μὲ τὴν «ἐπιστροφή» σὲ μία Ἑδέμ – ἕναν Κῆπο (οὐσιαστικὰ ἕναν Ναὸ καὶ μία θυσία) πάνω σὲ ἱερὸ Ὅρος, ὅπως συνέβη μὲ τὸν Νῶε μετὰ τὸν κατακλυσμό. Ἡ ἴδια ἢ χρῆσις μὲ τὸ «ἔλαιον» καὶ μὲ τὸ Πνεῦμα παρέπεμπε στὴν ἀναδημιουργία, στὴν ὁποία ὁδηγεῖ ὁ Μεσσίας τὴν Οἰκουμένη καὶ τὸ Σύμπαν. Πρόγευση αὐτῆς τῆς ἐσχατολογικῆς Σαλὸμ (= Εἰρήνη, Ἀρμονία) εἶναι τὸ Σάββατο. Στὸ Ἰω. τὸ «Τετέλεσται» εἶναι ὁ πρῶτος Ἐπίλογος, καθὼς ἀκολουθοῦν οἱ ἐξῆς («ἐπίλογοι»): (α) ὁ «ἀγὼνας δρόμου» μεταξὺ τῶν δύο μαθητῶν, ἡ ἀποκάλυψη τοῦ τάφου σὲ γυναῖκα (!) ἐντὸς τοῦ Κήπου ὡς Κιβωτοῦ, καθὼς ἔχουμε παρουσία δύο ἀγγέλων «ἐν λευκοῖς καθεζομένους, ἕνα πρὸς τὴ κεφαλῇ καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσίν», ὅπου ἔκειτο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ (20, 12) γιὰ νὰ ἀκολουθήσει πρὸς τὴ Μαρία τὸ «Μὴ μου ἄπτου» (ποὺ παραπέμπει

38. Visual Commentary: *John 1* https://d1bsmz3sdiplr.cloudfront.net/media/Study%20Notes/VC-John%201_Study%20Notes.pdf. Ὅπτικὸ σχόλιο: Ἰω. 13: Κάθε ἐσωτερικὸς πίνακας ἀφηγεῖται τὴν ἱστορία τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ἐνσάρκωσης τοῦ θεοῦ λόγου μὲ τρόπο ποὺ θέτει τὰ βασικὰ θέματα γιὰ τὴν ἀφήγηση ποὺ θὰ ἀκολουθήσει: Στὰ 1Α-1Β-1Γ, ὁ λόγος εἶναι ὁ παράγοντας τῆς δημιουργίας, μέσῳ τοῦ ὁποίου δημιουργήθηκε ὁλόκληρο τὸ σύμπαν. Ὁ λόγος εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ φωτός, γιὰ νὰ δανεισθοῦμε εἰκόνες ἀπὸ τὴ Γένεση 1, 3-6. Καὶ αὐτὸ τὸ φῶς, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Ἰωάννης ὑπῆρξε μάρτυρας, ἀπορρίπτεται ἀπὸ κάποιους καὶ γίνεται ἀποδεκτὸ ἀπὸ ἄλλους (1, 3-13). Στὶς 2Α-2Β-2Γ, ὁ λόγος εἶναι ἡ θεία δόξα τοῦ ναοῦ ποὺ ἐνσαρκώνεται ὡς ἄνθρωπος γιὰ νὰ ἐκπληρώσει τὸ νόημα τοῦ ναοῦ καὶ τῆς Τορὰ (1, 14-17). Ὡστόσο, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ Γεν. 1, ἡ ὁποία κορυφώνεται μὲ τὴν ἑβδομὴ ἡμέρα στὴ Γένεση 2, 1-3, τὸ συμπέρασμα στὸ Ἰω. 1, 18 παρέχει λογοτεχνικὸ κλείσιμο στὸν πρόλογο. Δὲν παρέχει ὅμως ἐννοιολογικὸ κλείσιμο (τὸ 1, 18 τελειώνει μὲ μία ἀτελῆ πρόταση). Ἡ «πληρότητα» τῆς ἑβδομῆς ἡμέρας» τῆς Γενέσεως 2, 1-3 πρέπει νὰ περιμένει τὸ παράλληλό της στὸν θάνατο καὶ τὴν ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ στὸ Κατὰ Ἰωάννην 19-21, ὅταν ὁ Ἰησοῦς θὰ ἀνακοινώσει ὅτι «τελείωσε» (τετέλεσται, Ἰω. 19, 30 // Γεν. 2, 1 «τελείωσαν», συντελέσθησαν LXX Γένεις).

στο δέντρο τῆς Ζωῆς), (β) τό «ἄγγιξέ με στήν Πλευρά» συνδυασμένο καί τέλος (γ) τό κρίσιμο ἐρώτημα «Φιλεῖς με;».

(β) Τò τελειώω ἦταν ἓνα ρῆμα, τò ὁποῖο γιά τοὺς Ἑλληνες, ποὺ ἐπισκέπτονται στὸν ἐπίλογο τῆς δημόσιας δράσης τοῦ Ὑιοῦ τοῦ Ἀνθρώπου, συνδεόταν μὲ τò τελικὸ στάδιο τῆς Μύησης στὰ Μυστήρια – καί μάλιστα τὰ Ἐλευσίνια. Σὲ αὐτά (τὰ Μυστήρια) καί ὁ Ἰδιος ὁ Χριστὸς πιθανότατα παραπέμπει στὸν ἐπίλογο τῆς δημόσιας δράσης Του στὸ Ἰω. μὲ τὴν παραβολὴ τοῦ θανάτου τοῦ σπόρου καί τῆς ἀνάστασης-καρποφορίας του (12, 24). Ἡ «τελείωση» στὰ «Τελεστήρια»³⁹ συντελοῦνταν μὲ τὴν ἐποπτεία-θεωρία (μᾶλλον ἐνὸς στάχους), ἡ ὁποία καί ἐνσάρκωνε τὴν «ἡδεῖα ἐλπίδα», αὐτὴ τῆς ἀθανασίας. Κατὰ τὸν 1ο αἰ. μ.Χ. αὐτὴ ἡ ἐμπειρία συνδυαζόταν μὲ τὴν οἰκείωση τῆς ἀληθινῆς Φιλοσοφίας, ἡ ὁποία μέσῳ τοῦ «ἐξαίφνης», δὲν συνδέεται μὲ τό «γνωρίζειν», ἀλλὰ μὲ τό «πάσχειν» τὰ θεῖα.

Ἐν προκειμένῳ ἡ ἐποπτεία συνδέεται μὲ τὴν Ὑψωση καί τὴ «θεωρία» ἐνὸς πάσχοντος σώματος, τò ὁποῖο πρὶν ἀπὸ τὸν Πόντιο Πιλάτο ἔχει ἐκτεθεῖ στὰ βλέμματα τῶν σταυρωτῶν του μὲ τὴν λίαν σημαντικὴ (ἐπίσης γιὰ τὰ αὐτοκρατορικὰ χρόνια) φράση «ἰδοὺ ὁ Ἄνθρωπος» (19, 5). Πολὺ σημαντικό καί τὸ ἐρώτημα: «οὐκοῦν Βασιλεὺς εἶ σύ;» [«Μὰ ἐσύ (σὲ αὐτὴν τὴν οἰκτρὴ κατάσταση) εἶσαι βασιλεὺς;» (18, 37)]⁴⁰. Οὐσιαστικὰ ἔτσι ὁ Ρωμαῖος ἡγεμόνας ἄκων προφητεῦει (= φανερώνει τὴν ἀλήθεια), ὅπως ὁ Καϊάφας (11, 51). Ἀκόμη καί ἡ Ἐπιγραφή πάνω στὸν Σταυρὸ⁴¹ στὰ ἐβραϊκὰ ἐμφανίζει δημόσια σὲ ὅλες τὶς γλῶσσες⁴² τὸ

39. Δημητράκος, ὁ.π., σ. 7142.

40. Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία στοὺς στίχους ἀνήκει στὸν Ν. Σωτηρόπουλο, *Τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ἰωάννου*, τ. Γ', ἐκδ. Ὁ Σταυρὸς, Ἀθήνα 2012, σ. 206. Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀναφορὰ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι πληρώθηκε ὁ καιρὸς τῆς ταπείνωσης. Ὁ Χριστὸς σταυρώθηκε ὡς ἄνθρωπος, ἀλλὰ νίκησε τὸν θάνατο ὡς Θεός. Βλ. *Commentarii in Joannem* 2.518.5-10: «... ἔφη Τετέλεσται. πεπλήρωτο γὰρ ἤδη ὁ τῆς ταπεινώσεως καιρὸς, καὶ ἐσταυρώθη μὲν, ὡς ἄνθρωπος· νενίκηκε δὲ τοῦ θανάτου τὸ κράτος, οὐχ ὡς ἄνθρωπος, ἐτι μᾶλλον δὲ ὡς Θεός, φημί δὴ κατὰ τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν ἐπὶ τῷ νικῆσαι δόξαν τε καὶ δύναμιν, οὐ κατὰ τὴν σάρκα».

41. Ὁ Ἰησοῦς σταυρώθηκε μὲ βάση τὴν ἀντίληψη ὅτι ἰσχυριζόταν ὅτι ἦταν «Βασιλεὺς τῶν Ἑβραίων», ποὺ θὰ εἶχε θεωρηθεῖ ὡς πιθανὸς πολιτικὸς ἀντίπαλος τοῦ Καίσαρα καὶ τῶν Ἰουδαίων ὑποτελῶν του. Ἡ κατηγορία διατυπώθηκε στὴν ἐπιγραφή πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του (πρὸβλ. *Ματθ.* 27, 37· *Μάρκ.* 15, 26· *Λουκ.* 23, 38).

42. Cyrillus Alexandrinus (Κύριλλος Ἀλεξανδρείας), *Commentarii in Joannem* 3, 85, 14-32

φοβερό ἀκοινώνητο ὄνομα τοῦ Θεοῦ τῆς Π.Δ.: Γιαχβέ⁴³. Αὐτὸ συνδέεται μὲ τὸ «Ἐγὼ εἰμι», τὸ ὁποῖο (ὅπως καὶ τὸ ὼν), τὸ ὁποῖο προκαλεῖ κατάπληξη (= σόκ) σὲ ὅσους ἐπιχειροῦν στὸ Ἰω. νὰ συλλάβουν σὲ Κῆπο τὸν Μεσσία. Ἐπίσης, γνωρίζουμε ἀπὸ τὸν Πλούταρχο (Περὶ τοῦ Εἰ τοῦ ἐν Δελφοῖς) ὅτι τὸ συγκεκριμένο ρῆμα ἦταν ἐξόχως σημαντικὸ στὶς φιλοσοφικὲς ἀναζητήσεις περὶ τοῦ ὄντως ὄντος⁴⁴.

καὶ 3, 86, 1-4: «Τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν ὁ τόπος τῆς πόλεως ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστὶ Ῥωμαϊστὶ Ἑλληνιστί. Εὐμηχάνως δὴ λίαν καὶ διὰ θείας τινὸς καὶ ἀρρήτου πάλιν οἰκονομίας ἀνατεθεῖσθαι τὸν τίτλον φαίη τις ἂν τριπλὴν ἔχοντα τὴν γραφὴν, Ἑβραϊστί, Ῥωμαϊστί, Ἑλληνιστί· προὔκειτο γὰρ ἐναργῶς τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν βασιλείαν ὁμολογῶν διὰ τριῶν τέως τῶν ἀπασῶν ἐπιφανεστέρων γλωσσῶν, καὶ ἀπαρχὴν ὥσπερ τινὰ τῶ σταυρωθέντι προσάγων τῆς περὶ αὐτοῦ λαληθείσης προφητείας. ἔφη γάρ που ἄγων τῆς περὶ αὐτοῦ λαληθείσης προφητείας. ἔφη γάρ που Δανιὴλ ὁ σοφώτατος, ὅτι “αὐτῶ ἐδόθη ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία καὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ καὶ γλώσσαι αὐτῶ “δουλεύουσιν”, ἀλλὰ καὶ Παῦλος ἡμῖν ὁ ἱερώτατος ἐπιστέλλει βοῶν, ὅτι “πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων”, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται ὅτι “Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς”. ἀπαρχὴ τοιγαροῦν ὥσπερ τις ἀληθῆς τῆς τῶν γλωσσῶν ὁμολογίας ὁ τίτλος ἦν, βασιλέα κηρύσσω τὸν Ἰησοῦν. ἦν δὲ καὶ ἐτέρως τῆς Ἰουδαίων ἀφιλοθείας κατήγορος, μονονουχὶ διαρόρηδην ἀνακεκραγὼς τοῖς συνθέουσι πρὸς ἀνάγνωσιν, ὅτι τὸν οἰκεῖον ἐσταύρωσαν βασιλέα καὶ Κύριον, τῆς εἰς αὐτὸν ἀγάπης ἀλογήσαντες παντελῶς, καὶ πρὸς τὴν ἀπασῶν ἐσχάτην ἀναισθησίαν πεσόντες οἱ δεῖλαιοι».

43. Βλ. Ράτσινγκερ, ὁ.π., σ. 209: «Βεβαίως τὸ εἶδος τοῦ ἐγκλήματος τοῦ Ἰησοῦ εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τοὺς ἄλλους δύο οἱ ὁποῖοι εἶχαν συμμετάσχει μαζί μὲ τὸν Βαραββᾶ στὴν ἐξέγερσή του. Ὁ Πιλάτος γνωρίζει ἐπακριβῶς ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν εἶχε τὴν ἴδια νοοτροπία καὶ ἔτσι διατύπωσε μὲ ἓναν ἰδιαίτερο τρόπο στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ σταυροῦ τὸ ἐγκλημα τοῦ Ἰησοῦ: ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆ Ναζαρέτ, βασιλεῦς τῶν Ἰουδαίων (Ἰω. 19, 19). Μέχρι ἐκεῖνο τὸ σημεῖο ὁ Ἰησοῦς ἀπέφυγε τὸν τίτλο Μεσσίας ἢ βασιλεῦς ἢ τὸν συσχέτιζε ἄμεσα μὲ τὰ πάθη Του (πρβλ. Μᾶρκ. 8, 27-31) γιὰ νὰ ἀποτρέψει λανθασμένες ἐρμηνεῖες. Τώρα ὁ τίτλος βασιλεῦς ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ δημοσιοποιηθεῖ πλήρως. Διακηρύσσεται δημόσια ὡς βασιλεῦς στὶς τρεῖς διαδεδομένες γλώσσες τῆς ἐποχῆς ὁ Ἰησοῦς. Εἶναι κατανοητὸ ὅτι τὰ μέλη τοῦ Συνεδρίου σκανδαλίζονται μὲ αὐτὸν τὸν τίτλο στὸν ὁποῖο βεβαίως ὁ Πιλάτος ἐκφράζει τὸν κυνισμό ἐνάντια στὶς ἰουδαϊκὲς ἀρχὲς καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων θέλει νὰ τοὺς ἐκδικηθεῖ. Ἀλλὰ αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ βασιλικὴ ἀναφώνηση πλέον ἵσταται ἐνώπιον τῆς παγκόσμιας Ἱστορίας. Ὁ Ἰησοῦς ἔχει ὑψωθεί. Ὁ σταυρὸς εἶναι ὁ θρόνος Του ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐλύκει τὸν κόσμον στὸν ἑαυτό Του. Ἀπὸ αὐτὸ τὸν χῶρο τῆς ἔως ἐσχάτων προσφορᾶς τοῦ ἑαυτοῦ Του, ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς ἀληθινᾶς θεϊκῆς ἀγάπης αὐτὸς κυριαρχεῖ ὡς ὁ ἀληθινὸς βασιλεῦς μὲ τὸν δικό Του τρόπο –μὲ τὸν τρόπο ποὺ οὔτε ὁ Πιλάτος οὔτε τὰ μέλη τοῦ Μ. Συνεδρίου δὲν μποροῦν νὰ κατανοήσουν».

44. Plutarchus (Πλούταρχος), *De E apud Delphos* 392. E7-393C10: «Τί οὖν ὄντως ὄν

Συμπεράσματα

1. Ἦστω κι ἂν ὁ Κύριος Ἰησοῦς πάνω στὸν Σταυρὸ ἀπήγγειλε ὅλον τὸν Ψαλμὸ 21 (Ο΄) [22], δὲν πρέπει νὰ παραθεωρεῖται ἡ ἔμφαση μὲ τὴν ὁποία ἐξέφρασε τὴν θεοεγκατάλειψη, μοιραζόμενος ἔτσι τὰ συναισθήματα τοῦ «ἐξοστρακισμοῦ» καὶ τοῦ λαοῦ Του καὶ μεμονωμένων προσώπων, οἱ ὅποιοι αἰσθάνονται ὅτι ὄχι ἀπλῶς ζοῦν στὸ περιθώριο ἀλλὰ ὑφίστανται ἀφόρητη ψυχολογικὴ καὶ σωματικὴ βία. Ὁ Ψαλμὸς 21 καλὸν εἶναι νὰ ἐρμηνευθεῖ στὴν εὐρύτερη συνάφεια τῶν Ψ. 3-41 (καὶ εἰδικώτερα στὴν ὑποενότητα Ψ. 15-24), καθὼς ὅπως ἔχει

ἐστι; τὸ αἶδιον καὶ ἀγέννητον καὶ ἀφθαρτον, ὃ χρόνος μεταβολὴν οὐδὲ εἰς ἐπάγει. κινήτῳ γάρ τι καὶ κινουμένη συμφαναζόμενον ὕλη καὶ ῥέον αἶε καὶ μὴ στέγον, ὥσπερ ἀγγεῖον φθορᾶς καὶ γενέσεως, ὁ χρόνος· ὅπου γε δὴ τὸ μὲν ἔπειτα καὶ τό 'πρότερον' καὶ τό ἔσται' λεγόμενον καὶ τό 'γέγονεν' αὐτόθεν ἐξομολόγησίς ἐστι τοῦ μὴ ὄντος· τὸ γὰρ ἐν τῷ εἶναι μὴδέπω γεγονὸς ἢ πεπαυμένον ἤδη τοῦ εἶναι λέγειν ὡς ἔστιν, εὐήθες καὶ ἄτοπον. ὃ δὲ μάλιστα τὴν νόησιν ἐπερείδοντες τοῦ χρόνου τό 'ἐνέστηκε' καὶ τό 'πάρεστι' καὶ τό 'νῦν' φθελγόμεθα, τοῦτ' αὖ πάλιν ἄγαν ἐνδυσόμενος ὁ λόγος ἀπόλλυσιν. ἐκθλίβεται γὰρ εἰς τὸ μέλλον καὶ τὸ παρωχημένον ὥσπερ αὐτὴ βουλομένοις ἰδεῖν ἐξ ἀνάγκης διστάμενον. εἰ δὲ ταῦτά τῷ μετροῦντι πέπονθεν ἢ μετρομένη φύσις, οὐδὲν αὐτῆς μένον οὐδ' ὃν ἐστιν, ἀλλὰ γιγνόμενα πάντα καὶ φθειρόμενα κατὰ τὴν πρὸς τὸν χρόνον συννέμησιν. ὅθεν οὐδ' ὁσιόν ἐστιν ἐπὶ τοῦ ὄντος λέγειν, ὡς ἦν ἢ ἔσται· ταῦτα γὰρ ἐγκλίσεις τινές εἰσι καὶ παραλλάξεις τοῦ μένειν ἐν τῷ εἶναι μὴ πεφυκότος. Ἀλλ' ἔστιν ὁ θεός, 'εἰ' χορὴ φάναι, καὶ ἔστι κατ' οὐδένα χρόνον ἀλλὰ κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν ἀκίνητον καὶ ἄχρονον καὶ ἀνέγκλιτον καὶ οὐ πρότερον οὐδὲν ἐστιν οὐδ' ὕστερον οὐδὲ μέλλον οὐδὲ παρωχημένον οὐδὲ πρεσβύτερον οὐδὲ νεώτερον· ἀλλ' εἰς ὧν ἐνὶ τῷ νῦν τὸ αἶε πεπλήρωκε, καὶ μόνον ἐστὶ τὸ κατὰ τοῦτ' ὄντως ὄν, οὐ γεγονὸς οὐδ' αἰεσίμενον οὐδ' ἀρξάμενον οὐδὲ παυσόμενον. οὕτως οὖν αὐτὸ δεῖ σεβομένους ἀσπάζεσθαι [καὶ] προσεθίζειν, 'εἰ', καὶ νῆ Δία, ὡς ἔνιοι τῶν παλαιῶν, 'εἰ ἔν'. οὐ γὰρ πολλὰ τὸ θεῖον ἐστιν, ὡς ἡμῶν ἕκαστος ἐκ μυρίων διαφορῶν ἐν πάθει γινομένων ἄθροισμα παντοδαπὸν καὶ πανηγυρικῶς μεμιγμένον· ἀλλ' ἐν εἶναι δεῖ τὸ ὄν, ὥσπερ ὃν τὸ ἔν. ἢ δ' ἑτερότης διαφορᾶ τοῦ ὄντος εἰς γένεσιν ἐξίσταται τοῦ μὴ ὄντος. ὅθεν εὖ καὶ τὸ πρῶτον ἔχει τῷ θεῷ τῶν ὀνομάτων καὶ τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον. Ἀπόλλων μὲν γὰρ οἶον ἀρνούμενος τὰ πολλὰ καὶ τὸ πλῆθος ἀποφάσκων ἐστίν, Ἰήμιος δ' ὡς εἰς καὶ μόνος· Φοῖβον δὲ δήπου τὸ καθαρὸν καὶ ἄγνόν οἱ παλαιοὶ πᾶν ὠνόμαζον, ὡς ἔτι Θεσσαλοὶ τοὺς ἱερέας ἐν ταῖς ἀποφράσιν ἡμέραις αὐτοὺς ἐφ' ἑαυτῶν ἔξω διατρίβοντας, οἶμαι, 'φοιβονομείσθαι' λέγουσι. τὸ δ' ἐν εἰλικρινὲς καὶ καθαρὸν· ἑτέρου γὰρ μίξις πρὸς ἕτερον ὁ μiasμός, ὥς που καὶ Ὀμηρος 'ἐλέφαντα' [τινὰ] φοινισσόμενον βαφῇ 'μυαίνεσθαι' φησί· καὶ τὰ μιγνύμενα τῶν χρωμάτων οἱ βαφεῖς 'φθειρέσθαι' καὶ 'φθοράν' τὴν μίξιν ὀνομάζουσιν. οὐκοῦν ἐν τ' εἶναι καὶ ἄκρατον αἶε τῷ ἀφθάρτῳ καὶ καθαρῷ προσήκει».

ἀποδειχθεῖ ἡ δομὴ τοῦ Ψαλτήρα εἶναι ἔντεχνη, ἐνῶ, ἀκόμη καὶ σήμερα, οἱ ἐγκρατεῖς τῶν Γραφῶν γνωρίζουν τοὺς Ψαλμοὺς στὶς συνάφειες τῶν Καθισμάτων.

2. Τό «*Μνήσθητί μου Κύριε*» ἀποδεικνύει στοὺς ἀναγνώστες τοῦ *Κατὰ Λουκᾶν* ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἦταν καὶ Κύριος, ὅπως δηλώνεται ἤδη στὴν ἀρχὴ τοῦ δίτομου ἔργου του. Ταυτόχρονα βρισκόταν στὸν Παράδεισο καὶ στὸν Ἄδη.

3. Τό «*Πάτερ μου εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ Πνεῦμά μου*» ὑποδηλώνει ἐκτὸς τῶν ἄλλων τὴ βεβαιότητα τῆς ἐξανάστασης, καθὼς μέσω καὶ τῆς ἔννοιᾳς τῆς «*παρακαταθήκης*», ὁ πιστὸς Ἑβραῖος ψελλίζει τὸν συγκεκριμένο Ψαλμὸ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κατάκλιση τῆς νυκτὸς καὶ τὴν ἔγερση τῆς ἐπόμενης μέρας.

4. Τό «*Τετέλεσται*» τοῦ *Κατὰ Ἰωάννην* εἶναι πολυσήμαντο. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων σημαίνει τὸν «*σαββατισμὸν*» τῆς Δημιουργίας καὶ μία ἐναλλακτικὴ μύηση στὴν ἀθανασία, τὴν ὁποία οἱ Ἕλληνες ἀκροατὲς τοῦ Εὐαγγελίου ἀναζητοῦσαν στὰ Μυστήρια καὶ τὰ Τελέσματα καὶ μάλιστα μὲ ἰδιαίτερη ἐνάργεια κατὰ τὰ αὐτοκρατορικὰ χρόνια.

SUMMARY

Commentaries on four leading words of Lord Jesus Christ on the Cross

By Sotirios Despotis, *Professor*
National and Kapodistrian University of Athens
& Argyro Marinopoulou, *PhD Cand.*
National and Kapodistrian University of Athens

This article is about the interpretation of four words of Lord Jesus on the Cross, which are widely heard in worship assemblies. These are: i) “My God, my God, why have you forsaken me?” (*Mk 15, 34 d*), (ii) “Truly I say to you, today you shall be with Me in Paradise” (*Lk 23, 43*), (iii) “Father, into your hands I commit my spirit” (*Lk 23, 46 b*), (iv) “It is

finished” (*Jn* 19, 30). Two of these words are verses from Old Testament Psalms (*Ps.* 21 (Ο΄) [22] and *Ps.* 30 (Ο΄) [31]). For their interpretation, the whole text surrounding each word is being considered, as well as the meanings of words, especially important for the Greek reader and his psychosynthesis.